

**УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ**

Факультет соціальної та психологічної освіти
Кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи

**ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
освітній ступінь БАКАЛАВР**

на тему:

**ГЕНДЕРНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ В СУЧАСНІЙ СІМ'Ї:
СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АНАЛІЗ**

Виконала:

студентка IV курсу, р/41 групи
спеціальності 231 Соціальна робота
Богачук Оксана Володимирівна

Керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент
Іващенко К.В.

Рецензент:

кандидат педагогічних наук, доцент
Полехіна В.М.

Умань – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО АНАЛІЗУ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ У СІМ'Ї.....	8
1.1. Соціалізація як механізм трансляції та відтворення соціально- культурного досвіду.....	8
1.2. Гендерна соціалізація як соціокультурний процес соціального розвитку особистості.....	15
1.3. Місце і роль сім'ї в гендерній соціалізації молоді.....	26
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ В СУЧАСНІЙ СІМ'Ї.....	38
2.1. Статеворольові стереотипи як соціокультурний фактор гендерної соціалізації в сучасній сім'ї.....	38
2.2. Результати дослідно-експериментального дослідження.....	55
ВИСНОВКИ.....	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	75
ДОДАТКИ.....	79

ВСТУП

Соціалізація як процес відтворення соціокультурної складової суспільства, здійснюваний за допомогою дослідження і перетворення цінностей, норм, установок, моделей поведінки індивідів, соціальних груп і конкретного суспільства загалом, забезпечує наступність поколінь, і тим самим інтеграцію всієї соціальної системи. Соціальна трансформація українського суспільства пов'язана із суперечливими процесами в духовній сфері, невіддільними від перетворення сформованих ціннісних систем. Актуальність теми дослідження визначається тим, що в перехідні періоди розвитку суспільства соціокультурним підґрунтям соціалізації стають традиційні цінності, які зберігають свою значущість для соціуму незалежно від ідеологічних настанов, що існували й існують.

Таким чином, зростання наукового інтересу до проблематики сімейно-гендерних цінностей і процесу їх трансляції є закономірним і необхідним у суспільстві, що трансформується. Соціальна трансформація, торкаючи всі сфери життя сучасного суспільства, з новою силою окреслила суперечливе становище статей у приватній і публічній сферах, справила помітний вплив на стан шлюбу та сім'ї, на відносини між подружжям, батьками та дітьми, актуалізувавши таким чином проблему прийняття інстинктивних гендерних цінностей. актуалізувавши тим самим проблему прийняття індивідами своїх статевих ролей (гендерної соціалізації) саме в суспільстві, що трансформується. Актуальність теми дослідження пояснюється також і тим, що гендерна соціалізація як складова частина загального процесу соціокультурного відтворення суспільства є маловивченою проблемою в соціології. Це зумовлено складністю проблеми гендерної соціалізації, пов'язаної з біосоціальною природою гендеру, а відтак такої, що потребує міждисциплінарного біолого-психолого-соціологічного підходу, що актуалізує проблему вивчення сім'ї як соціокультурного середовища гендерної соціалізації.

У соціологічній теорії існують різні підходи до трактування соціалізації та опису особливостей різних видів і стадій цього процесу. Найвідоміші теорії особистісної соціалізації розроблено Дж. Г. Мідом і Ч.Х. Кулі (концепція символічного інтеракціонізму), З. Фрейдом і Е. Еріксоном (психоаналітична концепція), Ж. Піаже (когнітивна концепція), Л. Колбергом (моральний підхід). Місце механізмів соціалізації в соціальній системі розглянуто М. Вебером, Т. Парсонсом, П. Сорокіним, О.В. Мудриком. Проблемами гендеру і гендерних стереотипів займалися О. Алексєєва, Ш. Берн, У. Ліппман, Д.І. Широканов. Деякі дослідники вважають, що зміст гендеру та гендерних стереотипів залежить від культури, в якій вони були сформовані. Ця проблематика знаходить відображення у працях таких зарубіжних і вітчизняних дослідників, як І. Ільїн, І. Кон, Т. Форічева, Г.Хофстед. Соціокультурний підхід до проблеми гендерної соціалізації простежується у працях П. Бурдьє, О. Вороніної, О. Рябова.

Роль жінки в культурологічному та соціально-філософському аспектах розглянута у працях В. Раміх. Вивчення соціально-психологічних якостей і властивостей особистості жіночої та чоловічої статі, у розв'язанні складних соціальних проблем суспільства, здійснено в роботах І. Блумсма, О. Вейнінгера, І. Клециної, А. Логінова. Сучасними питаннями трансформації життєдіяльності сім'ї досліджуються О. Антонов, О. Вишневський, О. Дудченко та ін.

На жаль, в останнє десятиліття вивчення сімейної проблематики істотно скоротилося, і нині вітчизняних досліджень, що дають змогу всебічно обговорити тему становлення і розвитку сучасних гендерних ролей у сучасній українській сім'ї з урахуванням різноманітних критеріїв і засад, не проводять. Досі гендерні відмінності в сім'ї та суспільстві пояснюються часто якимись завідомо відомими психологічними або біологічними особливостями жінок або чоловіків, що радше відповідає традиційним гендерним стереотипам і не підтверджується результатами емпіричних досліджень.

Сім'я традиційно є одним із трансляторів соціокультурного досвіду, що надходить до дитини з боку батьків. Тут здійснюється формування статево-

рольової ідентичності, уявлень про місце і ролі чоловіка і жінки в сучасному світі, статевої моралі, субкультурної диференціації статей. В умовах українського суспільства, що трансформується, подружні та батьківські ролі наповнюються новим змістом, змінюють соціокультурні особливості механізмів і цілей гендерної соціалізації, що актуалізує дослідницький інтерес до їх вивчення. У контексті наявної в Україні демографічної кризи і загальносвітової тенденції визнання нетрадиційних орієнтацій у сімейно-шлюбних відносинах набуває особливого значення проблема гендерної соціалізації. Отже, нині назріла необхідність наукового осмислення гендерних змін, що відбуваються в суспільстві, у сучасній українській сім'ї і впливають на процес гендерної соціалізації, що і зумовило вибір теми дослідження **«Гендерна соціалізація в сучасній сім'ї: соціокультурний аналіз»**.

Мета дослідження - виявити сімейно-шлюбні установки сучасної української молоді як результат гендерної соціалізації в сім'ї та сконструювати «ідеальну» модель сім'ї.

Об'єкт дослідження - сім'я як чинник гендерної соціалізації.

Предмет дослідження - зміст та особливості гендерної соціалізації молоді за умов соціокультурної трансформації сім'ї.

Відповідно до мети дослідження було визначено такі **завдання**:

1. Проаналізувати й теоретично узагальнити наявні концепції соціалізації; на цій основі уточнити поняття гендерної соціалізації;
2. Охарактеризувати основні тенденції змін сім'ї як соціокультурного середовища формування особистості; визначити вплив сім'ї на процес гендерної соціалізації;
3. Розкрити особливості гендерних стереотипів і гендерних ролей як основних соціокультурних складових статево-рольової соціалізації дітей;
4. Визначити установки молоді як результат гендерної соціалізації в сім'ї.

У процесі роботи використано комплекс **методів дослідження**: соціокультурний аналіз, що полягає у визнанні цілісності й самодостатності

соціокультурних явищ та їхньої відносної автономії; використання порівняльно-історичного методу та міждисциплінарного підходу. Використано соціологічні методи дослідження: анкетування, інтерв'ю, соціальне моделювання, аналіз документів, конвент-аналіз, порівняльний аналіз даних різних соціологічних досліджень. У роботі також використано загальнонаукові принципи: принципи системності, всебічності, історизму, принципи доповнюваності та наступності, суб'єктно-діяльнісний підхід. Використання системного та структурно-функціонального підходів дало змогу сконструювати поняття гендерної соціалізації, проаналізувати соціокультурні механізми цього процесу, сім'ю як соціокультурне середовище гендерної соціалізації, сім'ю як соціокультурне середовище гендерної соціалізації, сімейно-шлюбні установки як результат гендерної соціалізації, їхні особливості в сучасному українському суспільстві. використано соціологічні методи дослідження: анкетування, глибинне інтерв'ю, соціальне моделювання, аналіз документів, конвент-аналіз, порівняльний аналіз даних різних соціологічних досліджень. логічних досліджень. Емпіричну базу дослідження склали результати соціологічних досліджень, опублікованих у науковій періодиці та монографіях останніх років.

Експериментальна база дослідження. Основною експериментальною базою були визначені: Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Теоретична та практична значущість дослідження. Результати проведеного дослідження можуть бути використані як теоретичне підґрунтя для подальшого розроблення цієї проблематики в галузі соціології, інших гуманітарних науках. Матеріали та висновки, що містяться в роботі, становлять інтерес як для фахівців під час підготовки спеціальних курсів із соціології, соціальної роботи, психології сім'ї та сімейних стосунків, гендерології, так і для широкої аудиторії, яка цікавиться проблемами статі та сім'ї. Вони можуть бути використані при подальшій підготовці та проведенні соціальних та соціологічних досліджень із проблематики гендерних відносин, гендерної

соціалізації; у процесі викладання курсів та різноманітних спецкурсів із гендерних проблем; для розроблення програм соціальної допомоги сім'ї й удосконалення сімейної та молодіжної політики.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження оприлюднено у доповідях на науково–практичних конференціях та наукових семінарах кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету, регіональному науково-практичному семінарі «Перспективи ефективної роботи соціальних працівників з молоддю» м. Умань; II Всеукраїнській студентській науково-практичній онлайн-конференції «Проблеми та перспективи соціальної роботи та психології в умовах війни», м. Умань; VI Всеукраїнській науково-практичній онлайн-конференції з міжнародною участю «Просоціальна особистість у гендерному вимірі: теоретико-методологічні та прикладні аспекти», м. Умань.

Публікації. Основні положення та результати дослідження відображено в 1 публікації.

Структура роботи. Робота складається із вступу, двох розділів; висновків до роботи; списку використаних джерел (37 найменувань); додатків. Загальний обсяг роботи – 83.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО АНАЛІЗУ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ У СІМ'Ї

1.1. Соціалізація як механізм трансляції та відтворення соціально-культурного досвіду

Поняття соціалізації є одним із центральних у різних гуманітарних науках: філософії, психології, педагогіці, соціології, політології. Дослідження проблем соціалізації у вітчизняній і зарубіжній науці ведеться давно і спирається на досить стійку теоретичну традицію.

У соціологічній і філософській літературі термін «соціалізація» характеризується як полісемантичний і багатоаспектний. Проблему соціалізації в нашій країні почали розглядати як відносно самостійну (з використанням саме цього терміна) лише починаючи з кінця 60-х років. До цього різні аспекти соціалізації тією чи іншою мірою висвітлювали в психології розвитку, а також у педагогічних працях про виховання в навчально-виховних установах.

У 70-ті та 80-ті роки з'являється доволі велика кількість праць, присвячених критиці зарубіжних концепцій соціалізації. Що стосується досліджень соціалізації в умовах нашої країни, то вони велися з приватних проблем. Вибух інтересу до цієї проблеми в 70-х рр. змінюється скепсисом і навіть твердженням неправомірності вживання категорії «соціалізація». Нині можна констатувати перетворення соціалізації на самостійну міждисциплінарну галузь досліджень, окремі аспекти якої вивчають у педагогіці, психології, соціології.

Первинна соціалізація, що становить основу всього подальшого функціонування людини, на думку Парсонса, відбувається в сім'ї. У сім'ї, зазначає він, складаються фундаментальні мотиваційні установки людини. Соціалізація в сім'ї відбувається завдяки дії психологічного механізму, що працює на основі сформульованого З.Фройдом принципу задоволення -

страждання і приводиться в дію за допомогою винагород і покарань. Цей механізм включає в себе процеси гальмування (аналог фрейдівського витіснення) і субституції (переносу або зміщення), а також процеси імітації та ідентифікації.

Подальша соціалізація триває в різних соціальних групах та інститутах. Згідно з Т.Парсонсом, соціалізація в будь-якій ролі (чоловіка, жінки, дитини тощо) спричинила появу в соціалізованого почуття неповноцінності. Це пов'язано з тим, що виконання нею ролі, зокрема вікової та статевої, неминуче зазнає неоднозначних оцінок агентів соціалізації та власної самооцінки, яка може виявитися вельми невисокою. Особливо поширене це почуття у людей, які належать до культур, для яких характерний явно виражений і високо оцінюваний комплекс досягнення (наприклад, в англосаксонських культурах).

Почуття неповноцінності знаходить вираження в різних формах: в індивідуально асоціативній поведінці; у створенні компенсувальних субкультур (підліткові, кримінальні); у появі субкультур, що відхиляють потребу в досягненні (хіпі, кришнаїги та ін.) або переорієнтовують її в незвичні для суспільства сфери (так звана контркультура).

Незважаючи на значні відмінності в усіх цих теоріях, загальними положеннями можна виокремити:

1. Розуміння соціалізації як способу пристосування (адаптації) до навколишнього соціального середовища, що триває протягом усього життя людини.

2. Визнання суспільства суб'єктом, а індивіда об'єктом соціалізації.

- 3 Акцент на вивчення зовнішніх (об'єктивних) чинників соціалізації.

4. Акцент на вивчення агентів і механізмів соціалізації [1].

Різняться ці теорії переважно за ступенем визнання ролі суб'єктивних чинників у процесі розвитку особистості.

Іншу групу становлять суб'єктно-суб'єктні теорії, які розглядають індивіда не тільки як об'єкт, а й як суб'єкт соціалізації, що сам бере активну участь у процесі власного становлення.

Слід зазначити, що тривалий час вважалося, що соціалізація охоплює тільки періоди дитинства та юності. Важливою особливістю сучасного етапу розроблення проблеми соціалізації стало те, що вивчення соціалізації поширюється на дорослість і навіть старість.

У науці існує безліч підходів періодизації соціалізації. Найбільш адекватним підходом з позицій мети дослідження, на наш погляд, є періодизація соціалізації відповідно до життєвих циклів особистості, запропонована Е. Еріксоном.

Загалом Е. Еріксон виділяє вісім фаз розвитку.

Перша фаза - дитинство. Головне завдання - виробити у дитини несвідоме почуття базової довіри до навколишнього світу. Це передбачає спільні дії немовляти і батьків. Дитина потребує емоційного тепла, батьки відчують потребу опікуватися дитиною. Збіг цих двох потреб забезпечує результат. Якщо «базова довіра» не виникає, у немовляти розвиваються почуття «базової недовіри» до навколишнього світу, тривожність, яка у дорослої людини проявляється у формі замкнутості, відлюдкуватості.

Друга фаза - раннє дитинство. На цій фазі в дитини формується почуття автономності та самоцінності або їхня протилежність - сором і співчуття. На цій стадії закладаються такі риси майбутньої особистості, як почуття відповідальності та повага до дисципліни.

Третя фаза - ігровий вік (5-7 років) формує почуття ініціативи, бажання зробити щось. Якщо це бажання не реалізується, виникає почуття провини. У процесі гри з однолітками дитина освоює різні ролі дорослого світу. На цьому етапі формується почуття справедливості.

Четверта фаза - шкільний вік. Розвивається здатність досягати поставленої мети. Найважливішими цінностями стають компетентність і ефективність. У

протилежному випадку в дитини з'являється почуття неповноцінності, що виникає з усвідомлення своєї неуспішності у вирішенні якихось завдань, пов'язаних насамперед із навчальною діяльністю.

П'ята фаза - юність. Розвивається почуття власної неповторності та індивідуальності, в протилежному випадку виникає особистісна невизначеність, дифузне «я». Діапазон виконуваних ролей значно розширюється, але молода людина не засвоює їх одразу, а обирає і змінює залежно від ситуації, ніби приміряє, пробує їх. Ролі дорослих юні сприймають через інформацію про світ старших поколінь і через штучне наслідування діяльності дорослих. На цій фазі активно формуються самосвідомість і нове відчуття часу.

Шоста фаза - молодість. Основна її характеристика - поява потреби і здатності до інтимної, психологічної близькості з іншою людиною. Її альтернатива - відчуття ізоляції та самотності.

На сьомій фазі - дорослості - розвивається творча діяльність, почуття продуктивності. Вони проявляються у праці, в турботі про інших людей, дітей, у потребі передавати їм свій досвід. У протилежному випадку з'являється почуття стагнації.

Завершальна, восьма фаза епігенезу характеризується появою почуття сповненого обов'язку, задоволеності життям, або очікується почуття розчарування [2].

Для кожної стадії життєвого циклу характерне специфічне завдання, яке висувається суспільством. Суспільство визначає також зміст розвитку на різних етапах життєвого циклу. Однак розв'язання цього завдання, згідно з Е. Еріксоном, залежить і від уже досягнутого рівня психомоторного розвитку індивіда, і від загальної духовної атмосфери суспільства, в якому цей індивід живе. Вирішення кожної з цих задач зводиться до встановлення певного динамічного співвідношення між двома крайніми варіантами завдань циклу. Розвиток особистості - результат боротьби цих крайніх можливостей, яка не згасає при переході на спеціальну стадію розвитку. Ця боротьба на новій стадії

розвитку пригнічується розв'язанням нового, більш актуального завдання, але її незавершеність проявляється в періоди життєвих невдач. Рівновага, що досягається на кожній стадії, означає набуття нової форми еґо-ідентичності й відкриває нові можливості включення суб'єкта в ширше соціальне оточення [3].

В.О. Мудрик виокремлює п'ять основних механізмів соціалізації: традиційний, інституціональний, стилізований, міжособистісний і рефлексивний [4].

Традиційний механізм соціалізації являє собою стихійне засвоєння людиною норм, еталонів поведінки, поглядів, що характерні для її сім'ї та найближчого оточення (сусідського і професійного), в якому проявляється вся соціальна реальність конкретного суспільства. Це засвоєння некритичного сприйняття панівних стереотипів, а вони не завжди повністю відповідають суспільно схвалюваним.

Інституціональний механізм соціалізації, здійснюється в процесі взаємодії людини з інститутами суспільства. З погляду соціології, яка розглядає будь-яку соціальну спільноту як функціонально зумовлене об'єднання людей, що мають спільні інтереси, культурні цінності, стійкі взаємовідносини, систему внутрішньої і зовнішньої комунікації тощо, сутність (потенціал) будь-якого інституту соціалізації можна визначити як специфічне соціокультурне утворення, яке інтегровано репрезентує суспільні цінності, забезпечує реальні можливості задоволення різних потреб людини та задоволення індивідуальних, групових і суспільних потреб та інтересів. Соціальні інститути можуть бути як спеціально створеними для соціалізації (освіта і виховання), так і такими, що реалізують соціалізаційні функції другорядно, паралельно зі своїми основними функціями (виробничі, громадські, клубні та ін. структури, а також засоби масової комунікації).

У процесі взаємодії людини (соціальних груп) із різними інститутами соціалізації відбувається накопичення нею відповідних знань і досвіду соціально схвалюваної поведінки. Друк, радіо, кіно, телебачення впливають на

соціалізацію не тільки за допомогою трансляції певної інформації, а й через певні взірці, що реалізуються в поведінці героїв книжок, кінофільмів, телепередач.

Стилізований механізм соціалізації діє в рамках певної субкультури. Під субкультурою розуміють комплекс морально-психологічних рис і поведінкових проявів, який є типовим для людей певного соціального або культурного прошарку і визначає їхній стиль життя. Це можуть бути етнічні, вікові, професійні (корпоративні) та інші субкультури.

Субкультуру, як правило, легко виявити, бо вона проявляється в низці норм поведінки та взаємовідносин, у деяких рисах стилю поведінки та спілкування, мовленні, зовнішньому вигляді, способах вільного проведення часу. Для субкультури характерні пристрасті до певних пластів естетичної культури, певна ієрархія цінностей щодо стилю життя. Субкультура впливає на соціалізацію остільки групи колег або однолітків є її носіями, є референтними (значимими) для індивіда.

Міжособистісний механізм соціалізації діє в процесі спілкування людини із суб'єктивно значущими для неї особами. Такими можуть бути батьки (у будь-якому віці), улюблений учитель, дорослий, колега, друг - одноліток своєї або протилежної статі. У процесі спілкування відбувається ідентифікація (ототожнення) з конкретною людиною. Природно, що значимі люди можуть бути членами тих чи інших інститутів суспільства, які впливають на людину, а якщо це однолітки або колеги, то вони можуть бути й носіями вікової або професійної субкультури.

Вплив усіх названих механізмів іноді більшою мірою, а іноді мінімально опосередковується рефлексією, тобто внутрішнім діалогом, у якому людина розглядає, оцінює, приймає чи відкидає ті чи інші цінності, властиві різним інститутам суспільства, сім'ї, суспільству однолітків, значимих для неї людей. суспільству однолітків, значущим особам. Інакше кажучи, людина може формуватися і змінюватися в результаті усвідомлення і переживання тієї реальності, в якій вона живе, свого місця в цій реальності і саму себе [5].

Значна однакостайність і зарубіжних, і вітчизняних дослідників спостерігається у виокремленні як важливого механізму соціалізації соціальної ідентифікації - процесу ототожнення індивідом себе з іншими людьми, їхніми групами та об'єднаннями, що уможливорює оволодіння ними новими видами соціальної діяльності, соціальними нормами та цінностями.

Ідентифікація має величезне значення для формування особистості, для її самовизначення, має велике смислове навантаження, бо, з одного боку, допомагає індивідові орієнтуватися в складній мережі людських взаємовідносин, у соціальному просторі загалом, а з другого - почуватися більш упевненим і захищеним. Існує можливість ідентифікації не тільки з групою, до якої він належить, а й з тією, до якої він хотів би належати. Людина - істота, наділена свідомістю, тому приналежність людини до якогось конкретного середовища не може фатально прирікати її на образ думок і поведінки, характерний для даного оточення. Однак, незважаючи на це, вибіркове ставлення особистості до зовнішнього світу є об'єктивно обмеженим, оскільки для культурної епохи, для суспільства, соціальних груп і для індивіда завжди існує історично визначений поріг вибору.

Базовим елементом у побудові теорії соціалізації на думку більшості дослідників, є соціальний інтерес, який виступає сполучною ланкою між реальним суспільним становищем індивіда і відображенням цього становища в його свідомості [6].

Потреба в соціалізації –це сукупність потреб суб'єкта у будь- чому, певна сукупність зовнішніх умов його буття. Потреба виступає як первинна детермінанта соціальної активності, що виникає у зв'язку з порушенням рівності у взаємодії людини із середовищем існування, тобто потребу можна розуміти як об'єктивно наявну суперечність між соціальним суб'єктом та умовами його життєдіяльності.

Реалізуючись у поведінці, первинні настанови коригуються відносно реальних можливостей їх задоволення індивідом. Як правило, в сучасному

суспільстві задоволення первинних потреб не здійснюється безпосередньо, а є результатом досить складного ланцюжка відносин. Слід зазначити, що не тільки сприйняття людиною своїх потреб, а й, значною мірою, і їхній зміст, інтенсивність, залежить від усвідомлюваних нею потенційних можливостей задоволення. У цьому сенсі первинні потреби теж соціалізуються, що призводить їх до доволі суттєвої модифікації.

З позиції проблеми, досліджуваної в дослідженні, провідним механізмом соціалізації будемо вважати сім'ю. Через нормативний та інформаційний вплив вона справляє соціалізуючий вплив на особистість. Оскільки саме сім'я є первинним джерелом соціалізації, і саме сім'я, насамперед, дає можливість сформуватися індивіду як соціально-компетентній особистості.

1.2. Гендерна соціалізація як соціокультурний процес соціального розвитку особистості

Аналіз проведених в останні десятиліття досліджень з проблеми статевої диференціації показує, що на даний момент не існує інтегральної теорії статевого розвитку людини. Категорія статі - надскладна психологічна, історико-культурна, соціальна, біологічна та клінічна проблема, що має міждисциплінарний характер, і розв'язати її можна лише комплексно. Статева / гендерна соціалізація є частиною загального процесу соціалізації. І якщо соціалізацію розглядають, з одного боку, як процес адаптації та інтеграції людини в суспільстві, а з іншого - як процес саморозвитку і самореалізації особистості в соціальному середовищі, то і при вивченні статевої соціалізації слід враховувати обидві ці тенденції.

Таким чином, статева / гендерна соціалізація включає два взаємопов'язані процеси. По-перше, це засвоєння індивідом соціального досвіду, психосексуальних установок і ціннісних орієнтації, певних способів поведінки

та діяльності, притаманних представникам тієї чи іншої статі. По-друге, це процес формування статевої самосвідомості (статевої ідентичності). Він охоплює пізнання своєї схожості та відмінностей із представниками своєї та протилежної представниками своєї та протилежної статі; емоційну оцінку себе як представника певної статі; самоствердження себе як представника певної статі у спілкуванні та діяльності. Активна особистість, прагнучи до свободи та незалежності, розширює свій особистий досвід і забезпечує реалізацію своєї індивідуальності; при цьому індивід може тією чи іншою мірою відходити від статевого еталона. Якщо такі відхилення накопичуються в певних соціальних групах, то відбувається розхитування статевого нормативів і намічається тенденція їх поступового перетворення.

В останні десятиліття в суспільстві чітко простежуються зміни, що стосуються питань статі. Говорячи про гендерну соціалізацію, нам необхідно розкрити поняття «гендер».

На сьогодні загально визнаним вважається таке визначення терміна «гендер». Гендер (gender - англ. рід, найчастіше граматичний) - поняття, що використовується в соціальних науках для відображення соціокультурного аспекту статевої належності. На відміну від української мови англійська мова розмежовує поняття соціальної статі («gender») і біологічної («sex»). Обидва поняття використовуються для проведення так званої горизонтальної соціостатевої стратифікації суспільства на відміну від вертикальних класової, станової тощо стратифікацій. Sex і gender перебувають на протилежних полюсах у житті людини.

Sex є стартовою позицією, з ним людина народжується. Sex детермінований біологічними чинниками: гормональним статусом, особливостями протікання біохімічних процесів, регенетичними відмінностями, анатомічними відмінностями, анатомією. Gender - це показник соціалізації людини в суспільстві відповідно до її статевої приналежності.

Уперше відмінність понять «стать» і «гендер» було означено психологом Р. Столлером 1968 року. Пізніше (1972 рік) цю ідею підтримали феміністські антропологи. Вивчаючи різні суспільства, вони виявили значну різницю в розумінні чоловічих і жіночих ролей, позицій, рис характеру, коротше, в розумінні того, що є чоловік і жінка в тому чи іншому суспільстві.

У роботі психологині Р. Унгер «Про редефініцію понять стать і гендер», де вона запропонувала використовувати слово *sex* тільки стосовно спеціальних біологічних аспектів людини, а термін «гендер» лише під час обговорення соціальних, культурних і психологічних аспектів, що стосуються рис, норм, стереотипів, ролей, які вважаються типовими й бажаними для тих, кого суспільство визначає як жінок або чоловіків. Наступною важливою для становлення гендерної теорії працею була книга А. Річ «Материнство як досвід та інститут» [7].. Гендер у неї стає частиною складної мережі владних компонентів. Проблема статі виникає разом із людиною і по-різному простежується в усіх культурах різних епох. Так, в архаїчних суспільствах з довиробничою економікою, особливо з мисливсько-збиральницьким укладом, народження дівчинки віталосся меншою мірою, ніж у землевласницьких культурах, де вже з'являється моногамна сім'я і жіноча праця (відтворення роду, виходжування, вигодовування, годування тощо) набуває вищою оцінки.

Уже з моменту свого народження людина стає об'єктом системи: у традиційних суспільствах здійснюються символічні пологові обряди, що різняться залежно від того, якої статі народилася дитина; колір одягу, візочків, набір іграшок новонародженого в багатьох суспільствах так само визначені його потом. Проведені дослідження показують, що новонароджених хлопчиків більше годують, натомість із дівчатками більше розмовляють. У процесі виховання сім'я (в особі батьків і родичів), система освіти (в особі виховательок дитячих закладів та вчительок), культура загалом (через книжки та засоби масової інформації) впроваджують у свідомість дітей гендерні норми, формують певні правила поведінки та створюють уявлення про те, хто є «справжній

чоловік» і якою має бути «справжня жінка». Згодом ці гендерні норми підтримуються за допомогою різних соціальних механізмів, (наприклад, стереотипи у ЗМІ, традиції, звичаї, право тощо).

Суть гендеру полягає в тому, що, крім біологічних відмінностей між людьми, існують поділ їхніх соціальних ролей, форм діяльності, відмінності в поведінці та емоційних характеристиках. Антропологи, етнографи та історики давно встановили відносність уявлень про «типово чоловіче» або «типово жіноче»: те, що в одному суспільстві вважається чоловічим заняттям (поведінкою, рисою характеру), в іншому може визначатися як жіноче.

Різноманітність соціальних характеристик людей, які є у світі, дає підстави стверджувати, що біологічна стать не може бути поясненням відмінностей їхніх соціальних ролей, що існують у різних суспільствах. Таким чином, виникло поняття «гендер», що позначає сукупність соціальних і культурних норм, які суспільство наказує виконувати людям залежно від їхньої біологічної статі. Не біологічна стать, а соціокультурні норми визначають у кінцевому рахунку психологічні якості, моделі поведінки, види діяльності, професії жінок і чоловіків. Бути в суспільстві чоловіком або жінкою означає не просто володіти тими чи іншими анатомічними особливостями - це означає виконувати ті чи інші приписані нам гендерні ролі.

Отже, гендер - це сукупність соціальних репрезентацій, культурна маска статі, те, що ми думаємо про стать у межах наших соціокультурних уявлень. Для коректнішого визначення співвіднесення людини і статі, можна зазначити, що стать і є тільки гендер, тобто те, що стало статтю в процесі її соціалізації.

«Гендер» розуміють як соціокультурний конструкт, що зумовлює - через певну систему виховання та культурні норми - психологічні якості, здібності, види діяльності, професію представників різних груп, професії. діяльності, професію представників різних біологічних статей. Найбільш значущою з позиції проведеного дослідження видається формування теорії гендерної

соціалізації, сконструйованої з теорії соціального конструювання гендеру та теорії гендеру як культурної метафори. Хоча ці теорії не можна порівнювати.

Теорія гендерної соціалізації відрізняється від теорії конструювання гендеру. Перша відмінність полягає в тому, що особистість, як відносно пасивна сутність, яка сприймає, засвоює культурну даність, але не створює її сама. Натомість ідея конструювання підкреслює діяльнісний характер засвоєння досвіду. Суб'єкт створює гендерні правила та гендерні відносини, а не лише засвоює та відтворює їх, тобто з одного боку, гендерні відносини є об'єктними, бо індивід їх сприймає як даність, але, з іншого боку, вони є і суб'єктивними як такі, що конструюються соціально, щоденно, щохвилини, тут і зараз.

Друга відмінність теорії соціалізації від теорії соціального конструювання полягає в тому, що гендерні відносини розуміють як відносини нерівності, де домінуючі позиції посідають чоловіки [8].

Отже, гендер вибудовується на рівні свідомості індивіда (тобто гендерної ідентифікації), прийнятті сформованих суспільством систем гендерних ролей і підлаштування під них (в одязі, зовнішності, манері поведінки тощо).

Гендер конструюється в процесі соціалізації людини. Конструювання гендеру в процесі соціалізації здійснюється основними інститутами соціалізації через трансляцію сформованих у культурі уявлень про те, як слід поводитися хлопчикові та дівчинці, юнакові та дівчині, якими особистісними якостями мають володіти чоловіки і жінки. Важливу роль відіграють сім'я, найближче оточення, засоби масової інформації.

На думку О.А. Вороніної «робити гендер»- означає «створювати такі відмінності між хлопчиками і дівчатками, чоловіками і жінками, які не є природними, особистісними або біологічними. Гендерна приналежність індивіда виявляється в тому, що людина робить постійно в процесі взаємодії з іншими людьми [9].

Інакше кажучи, гендер конструюється через певну систему соціалізації, цивілізації, поділу праці та прийняті в суспільстві культурні норми, ролі та

стереотипи. С. Лобер, С. Фаррел вказують, що «гендер передбачає чотири групи характеристик: біологічну стать; статево-рольові (гендерні) стереотипи; статево-рольові норми; статево-рольову ідентичність» [10].

Під біологічною статтю маються на увазі біологічні відмінності між людьми, що визначаються генетичними особливостями будови клітин, анатомо-фізіологічними характеристиками та дітородними функціями [11]. У той час як саме поняття «гендер» вказує на соціальний статус і соціально-психологічні характеристики особистості, які пов'язані зі статтю та сексуальністю, але виникають у взаємодії з іншими людьми. У гендерних дослідженнях виявлено низку термінів, які безпосередньо вказують на соціокультурні аспекти у відмінності чоловічого і жіночого.

Гендерна ідентичність - це особливий вид соціальної ідентичності, що існує в самосвідомості людини в єдності з уявленнями про професійний, сімейний, етнічний, освітній тощо статус чоловіка і жінки в суспільстві [11].

О.В. Рябов вважає, що гендерну ідентичність можна представити у вигляді системи, що містить у собі різні елементи:

- когнітивний - уявлення про свою відповідність або невідповідність тій чи іншій моделі маскулінності або фемінності;
- емоційний - переживання подібної відповідності або невідповідності гендерним нормам;
- вольовий - готовність до активних дій у плані створення моделі власної гендерної поведінки [12].

Гендерна (статеворольова) ідентичність - різновид соціальної ідентичності. «Статева ідентичність ґрунтується, з одного боку, - писав І.С. Кон, - на соматичних ознаках (образ тіла), а з іншого - на поведінкових і характерологічних властивостях, оцінюваних за ступенем їхньої відповідності або невідповідності нормативному стереотипу маскулінності або фемінності. Причому, як і всі інші самооцінки, вони багато в чому зумовлені оцінкою дитини оточенням. Усі ці характеристики багатовимірні й часто неоднозначні. Уже в

дошкільнят часто виникає проблема співвідношення статеворольових орієнтацій дитини, тобто оцінки нею ступеня своєї маскулінності - фемінності, і її статеворольових уподобань» [3].

У будь-якому суспільстві від різностатевих дітей очікують різної поведінки і по-різному поводяться з ними, відповідно до цього хлопчики і дівчатка поводяться по-різному. Первинна гендерна ідентичність, усвідомлення своєї статевої приналежності, формується в дитини вже до півтора року, становлячи найбільш стійкий, стрижневий елемент її самосвідомості. З віком обсяг і зміст цієї ідентичності змінюється. Дворічна дитина знає свою стать, але ще не вміє обґрунтувати цю атрибуцію. У три-чотири роки діти вже усвідомлено розрізняють стать оточуючих людей, але часто асоціюють її з випадковими зовнішніми ознаками, наприклад, з одягом, зачіскою, і припускають можливість зміни статі. У шість-сім років дитина остаточно усвідомлює незворотність статевої приналежності, причому це збігається з бурхливим посиленням статевої диференціації поведінки та установок. Хлопчики і дівчатка за власною ініціативою обирають різні ігри та партнерів у них, виявляють різні інтереси і різні стилі поведінки. Така стихійна статева сегрегація сприяє кристалізації та усвідомленню статевої відмінностей.

Усвідомлення дитиною своєї гендерної ідентичності передбачає і певне ставлення до неї. Воно включає в себе статеворольову орієнтацію і статеворольові переваги. Статеворольова орієнтація - це уявлення дитини про те, наскільки її якості відповідають очікуванням і вимогам чоловічої та жіночої ролі. У статево-рольових перевагах відображається бажана статева ідентичність, це зазвичай з'ясовується запитанням на кшталт: «Ким би ти вважав за краще бути - хлопчиком чи дівчинкою.» [13].

У підлітковому віці гормональні зрушення спричиняють зміни в будові тіла і нові переживання, пов'язані з гендерною ідентичністю та гендерними ролями. Нерівномірність фізичного, гормонального та психосоціального розвитку спонукає підлітка наново осмислювати й оцінювати свою гендерну

ідентичність у всіх її соматичних, психічних і поведінкових проявах. У підлітковому віці конкретизуються і закріплюються уявлення про зміст і виконання гендерних ролей. Гендерна соціалізація починається буквально з моменту народження, коли батьки та інші дорослі, визначивши «паспортну» стать немовляти, починають навчати його гендерної ролі. І триває все подальше життя.

Гендерна соціалізація - процес, за допомогою якого людина навчається моделям поведінки в суспільстві, цінностям тощо, що відповідають поняттям «чоловіче» і «жіноче» [13].

Сьогодні дедалі більша кількість науковців вважають, що основну роль у формуванні соціальної, психологічної статі та гендерної ролі відіграють соціальні очікування суспільства, які виникають відповідно до певної соціально-культурної матриці і знаходять своє відображення в процесі виховання. Причому стать психічна, соціальна, яка засвоюється прижиттєво, відіграє більшу роль, ніж стать біологічна.

Таким чином, сприйняття хлопчиками і дівчатками свого внутрішнього світу породжує різний розвиток «маскулінності» і «жіночності».

Статева/гендерна роль - одна із соціальних ролей людини. Як зазначає І.С. Кон, статева роль - це нормативні приписи, пов'язані з приналежністю до певної статі, виконання яких забезпечує чоловічий або жіночий статус. Дослідження останніх років (І.С. Кон, В.Є. Каган, Ю.Є. Альошина, А.С. Волович та інші) засвідчили, що статева роль - це цілий комплекс ролей (статеворольовий репертуар); кожна роль має свої нормативні приписи, свої моделі поведінки, що відрізняються від вимог і соціальних очікувань інших ролей цього репертуару [9].

Усі описані в літературі ролі, що входять до статеворольового репертуару, можна умовно розділити на:

1) суспільно-трудові, або професійні, які приписують, які сфери діяльності більш прийнятні для чоловіків, а які - для жінок;

2) сімейні, які, своєю чергою, поділяються на подружні та батьківські; вони визначають норми стосунків, поведінку подружжя, батьків та дітей;

3) сексуальні, які диференціюють сексуальну поведінку чоловіків та жінок, визначають стосунки між ними в сексуальній сфері [16].

Гендерна роль - набір очікуваних зразків поведінки (норм) для чоловіків і жінок, що впливають із понять, які оточують гендер, а також поведінки у вигляді мови, манер і жестів. Приписи щодо поведінки, пов'язані з гендерними ролями, особливо очевидні у статевому поділі праці на чоловічу і жіночу [16].

Гендерна роль - диференціація діяльності, статусів, прав і обов'язків індивідів залежно від їхньої статевої належності. Гендерні ролі - різновид соціальних ролей, вони нормативні, виражають певні очікування, виявляються в поведінці. На рівні культури вони існують у контексті певної системи статевої символіки та стереотипів маскулінності та фемінності. Гендерні ролі завжди пов'язані з певною нормативною системою, яку особистість засвоює і переломлює у своїй свідомості та поведінці [3].

Ми вважаємо, що опанування різноманітних статевоїх ролей у процесі гендерної соціалізації та формування відповідної ідентичності протікають гетерохронно. Статеве дозрівання призводить до виокремлення в соціальних моделях поведінки підлітка сексуального аспекту, акцентування уваги на проявах чоловічої та жіночої сексуальності. Підліток оцінює свій мінливий фізичний вигляд і психічні особливості з погляду відповідності сексуальним стереотипам, що призводить до формування психосексуальної ідентичності.

Таким чином, на даному етапі гендерної соціалізації відбувається активне опанування саме сексуальної ролі як найбільш значущої в цьому віці з усього статево-рольового репертуару. Можливо, правомірно говорити і про різні види статевої/гендерної соціалізації: професійну, сімейну, сексуальну. Багатоаспектність статевої/гендерної соціалізації передбачає і наявність багатьох соціальних інститутів, що впливають на цей процес через так званих агентів

соціалізації, склад яких на різних стадіях соціалізації різний, так само як різним є ступінь їхнього впливу і значущість.

Батьки й оточення заохочують хлопчиків і дівчаток, коли вони поведуться відповідно до зразків гендерної поведінки, засуджують, коли вони використовують поведінку, що є протилежною до їхньої статі. Батьки схильні засуджувати несаможиттєвість хлопчиків, дівчаткам дозволяють бути залежними, навіть заохочують це. Як результат хлопчики засвоюють принцип, що слід розраховувати на свої власні досягнення, щоб здобути самоповагу, а самоповага дівчаток залежить від того, як до них ставляться інші.

Особливості впливу основних інститутів соціалізації, завдяки якому сексуальні стереотипи засвоюються і відтворюються з покоління в покоління, практично не вивчені. Батьки мають величезний вплив на сексуальне виховання дітей. Аналіз основних джерел інформації, що впливають на процес гендерної соціалізації, проведений І.К. Каширською, за спеціальною методикою, серед старшокласників показав, що в підлітковому віці і на дівчаток, і на хлопчиків найбільший вплив справляє мати.

У хлопчиків на другому і третьому місцях опинилися відповідно батько і школа, у дівчаток на другому місці опинилися друзі. Можливо, ці відмінності зумовлені тим, що у дівчаток раніше, ніж у хлопчиків, складаються довірчі стосунки з ровесницями, оскільки їхня дружба більш емоційна, тому їхній вплив один на одного під час обговорення сексуальної тематики більш значний. Наявні в суспільстві гендерні стереотипи (стандартизовані уявлення про моделі поведінки та риси характеру, що відповідають поняттям «чоловіче» і «жіноче») дуже впливають на процес соціалізації дітей, багато в чому визначаючи його спрямованість.

У дослідженнях із гендерної проблематики під гендерними стереотипами розуміють «сформовані «узагальнені уявлення (переконання), що сформувалися в культурі, про те, як насправді поведуться чоловіки і жінки» [18].

Стереотип - це механізм взаємодії принаймні двох свідомостей, найпростіша форма комунікації, результат взаємного тяжіння та культурного напруження, який водночас характеризує і ступінь соціалізації людей. За допомогою соціалізації суспільство відтворює соціальну систему, зберігає свої соціальні структури, формує соціальні еталони, стереотипи, зразки рольової поведінки. Цю тезу можна застосувати і до поняття гендерної соціалізації.

Ми у своїй роботі під гендерною соціалізацією розуміємо процес засвоєння норм, правил поведінки, установок відповідно до соціокультурних уявлень про роль, становище і призначення чоловіка і жінки в суспільстві.

Основними аспектами соціалізації є: привласнення (процес засвоєння соціального досвіду, тобто вплив середовища на індивіда) і визначення (процес відтворення соціального досвіду, тобто вплив людини на середовище). У межах гендерної соціалізації Ю.Є. Гусєва під «привласненням» розуміє те, що від самого початку дитина засвоює, що значить бути хлопчиком і дівчинкою, чоловіком і жінкою; «визначення» - це реалізація на практиці засвоєних гендерних схем [16].

Гендерна схема - це когнітивна структура, мережа асоціацій, яка функціонує як структура, що зачаровує, вона заздалегідь налаштована на те, щоб шукати і групувати інформацію. Поведінка, характеристики, культурні символи спонтанно сортуються на категорії «чоловіче – жіноче» [16]. Отже, гендерна соціалізація означає два види взаємопов'язаних процесів. По-перше, це засвоєння індивідом соціального досвіду, психосоціальних установок і ціннісних орієнтацій, певних способів поведінки та діяльності, притаманних представникам тієї чи іншої статі. По-друге, це процес формування статевої самосвідомості, яка включає в себе: - пізнання своєї схожості та відмінностей із представниками своєї статі та відмінність від представників протилежної статі; - самоствердження свого статевого «Я» у спілкуванні та діяльності. А критеріями гендерно-соціалізованої особистості виступає:

1. Зміст сформованих установок, стереотипів, цінностей, картин світу людини, щодо призначення жінки і чоловіка в суспільстві.

2. Адаптивність особистості, її нормотипова поведінка, спосіб життя особистості, відповідно до статевої приналежності.

3. Гендерна ідентичність, як аспект самосвідомості, що описує переживання людиною себе як представника певної статі.

Таким чином, гендерна соціалізація починається буквально з моменту народження дитини, а в трансляції дітям статоворольових якостей надмірно великою є роль стереотипів, вироблених у суспільстві та культурі щодо чоловіків і жінок, які сприяють однозначному розумінню можливостей маскулінності та фемінності.

Найпоширеніші гендерні стереотипи засвоюються в дитинстві завдяки основним інститутам соціалізації. Вплив батьків - один з основних соціалізаційних чинників, оскільки сім'я для дитини - це перший її соціальний світ. Діти спостерігають, як їхні батьки висловлюють свої почуття, виконують бажання одне одного, спілкуються і будують стосунки з іншими людьми. У цьому полягає процес гендерної соціалізації. У результаті дитина створює модель того, що означає бути чоловіком і жінкою. Хлопчики та дівчатка відтворюють модель поведінки інших чоловіків і жінок, повторюючи їхні складнощі та проблеми. Таким чином, у процесі соціалізації відбувається відтворення і розвиток гендерної культури спільноти.

1.3. Місце і роль сім'ї в гендерній соціалізації молоді

При розгляді сім'ї та сімейних відносин з погляду соціологічного підходу, сім'я характеризується як «матриця людської особистості», часто описується як «елемент соціальної структури», «первинний осередок суспільства», «найскладніша форма соціальної спільноти» тощо. Насправді, сім'я дійсно є

найповнішою та найоптимальнішою моделлю людських взаємовідносин, у яких «найбільш органічно взаємопов'язуються дві основні складові людського життя - природна і соціокультурна» [10]. Для кожної людини шлюб і сім'я виступають, як соціальна і як індивідуальна необхідність. Під індивідуальною необхідністю потрібно розуміти не тільки задоволення первинних біологічних потреб людини, а й потреб у любові, визнанні, прийнятті. І саме в сім'ї, організованій відповідно до вищих загальнолюдських критеріїв, досягається «міра рівноваги» між природною, психологічною та соціокультурною складовими людського життя [16].

Існує безліч дефініцій сім'ї, що виокремлюють як системоутворюючі відносини різні аспекти сімейної життєдіяльності, починаючи від найпростіших і вкрай розширених (наприклад, сім'я - це група людей, які люблять одне одного, або ж група осіб, які мають спільних предків і постійно мешкають разом), і закінчуючи широкими переліками ознак сім'ї.

Сім'я як «історично конкретна система взаємовідносин між подружжям, між батьками та дітьми, як мала соціальна група, члени якої пов'язані шлюбними або батьківськими відносинами, спільністю побуту та взаємною моральною відповідальністю і соціальна необхідність якої зумовлена потребою суспільства у фізичному й духовному відтворенні населення» [6].

Не менш цікаве визначення дають автори підручника із соціології сім'ї А.І.Антонов і В.М.Медков. Вони пишуть: «Сім'я - це заснована на єдиній загальносімейній діяльності спільнота людей, пов'язаних законами подружжя - батьківства - спорідненості, яка здійснює відтворення населення та спадкоємність сімейних поколінь, а також соціалізацію дітей і підтримання існування членів сім'ї» [8].

Сім'я відіграє величезну роль у відтворенні та соціалізації молодого покоління. Саме тут передається досвід, традиції, звичаї від старшого покоління до молодших, саме тут отримує молоде покоління уявлення про світ, вбирає загальні цінності та починає орієнтуватися на загальноприйняті стандарти.

У сім'ї набувають необхідних соціальних навичок, опановують базові стереотипи поведінки, установки, соціокультурні норми і правила, реалізують емоційні переваги, створюють оптимальні умови для отримання психологічної допомоги, умови для отримання психологічної підтримки та захисту від стресів і перевантажень, що виникають під час взаємодії із зовнішнім світом. І від гарного устрою цього інституту залежить успішність виконання цих функцій [9].

Зміна соціокультурних умов спричинила поглиблення суперечностей між сімейними та позасімейними цінностями, які низка дослідників визначає як ціннісну кризу сучасної сім'ї. Упродовж усієї історії зміни, що відбуваються в сім'ї, найтісніше пов'язані зі змінами суспільного життя загалом.

Для нашого дослідження основними є репродуктивна функція і культурно-педагогічна функція.

Репродуктивна - це функція відтворення в дітях покоління вцілому. Здійснюючи функцію продовження людського роду, сім'я забезпечує зростання народонаселення, що є однією з умов матеріального життя суспільства. Демографи розглядають сім'ю як найважливіший елемент відтворення населення в широкому розумінні слова, в її суспільно-історичній зумовленості, що передбачає дослідження народжуваності та формування сім'ї у взаємозв'язках із соціально-економічним розвитком суспільства.

Культурно-педагогічна функція сім'ї відіграє незамінну роль у соціалізації людини, її вихованні. У царині духовного життя найважливішою функцією сім'ї є виховання дітей. Ця функція тісно пов'язана з природною і соціальною сутністю сім'ї як відтворювача [16].

Встановлено, що тільки сім'я, якщо вона є морально-здоровою і згуртованою, володіє такою системою передання соціальної інформації, що дає змогу дитині освоювати її з максимальною зацікавленістю, повнотою і швидкістю. Компоненти цієї системи - батьківська любов і безмежна довіра дитини до батьків, загальний психологічний клімат сім'ї та її репрезентативність як своєрідної мікромоделі суспільства. Саме завдяки всьому цьому сім'я і має

бути основною «опосередкованою ланкою», здатною забезпечити включення людини у великий, складний і суперечливий світ суспільних відносин. В історичному прогресі сім'я забезпечує безперервність і наступність у духовному відтворенні поколінь, людської особистості.

Говорячи про функції сім'ї, слід пам'ятати, що йдеться про суспільні результати життєдіяльності мільйонів родин, що виявляються на рівні суспільства, мають загальнозначущі наслідки та характеризують роль сім'ї як соціального інституту з-поміж інших інститутів суспільства. Важливо підкреслити, що це суть функції суспільства, немовби закріплені за спеціалізованими на їх виконанні інститутами, і тому в кожного з інститутів є функції, які визначають унікальність і профіль даного інституту.

Не можна ділити функції сім'ї на головні та другорядні, усі сімейні функції головні, однак, необхідність розрізняти серед них ті, які дають змогу відрізнити сім'ю від інших інститутів, призвела до виокремлення специфічних і неспецифічних функцій сім'ї.

Специфічні функції сім'ї випливають із сутності сім'ї та відображають її особливість як соціального явища, тоді як неспецифічні функції - це ті, до виконання яких сім'я була вимушена або пристосована за певних історичних обставин. Таким чином, специфічні функції сім'ї, до яких належать народження (репродуктивна функція), утримання і соціалізація дітей, залишаються поза всіх змін суспільства, хоча характер зв'язків між сім'єю і суспільством може змінюватися.

На початку ХХ століття соціальні інститути дедалі більше поєднують із сім'єю виконання функцій освіти та виховання (школи та дитсадки), захисту й охорони (поліція, армія), функції харчування, одягу, дозвілля (сфера обслуговування), функції добробуту та передання соціального статусу (індустріальна наймана праця).

Усі зміни, що відбуваються із сучасною сім'єю, мають негативний характер і потребують принципового втручання з боку держави. «Завдання

політики зміцнення сім'ї з дітьми, сімейності - в тому, щоб створити в ринковій системі нову ринкову мотивацію до обзаведення сім'єю і дітьми.

З одного боку, об'єктивні умови сучасного суспільства дають змогу людині прожити самій: за сучасних умов усі соціальні інститути й увесь устрій життя орієнтовані на індивіда-одинака. Економічна та виробнича системи з розвиненою інфраструктурою, з системою індивідуальної зарплати дають індивідові можливість бути незалежним від сімейного клану, общини, родичів. Здобута освіта і професія дають змогу знайти роботу, мати постійне джерело доходу і забезпечувати себе матеріально. Розвинена інфраструктура (система громадського харчування та обслуговування) дає змогу позбутися турбот домашнього побуту.

Засоби масової інформації, Інтернет, цілком можуть заповнити нішу інформаційного та комунікаційного дефіциту. Така орієнтація на незалежність стосується не тільки чоловіків, а й жінок, оскільки вони більшою мірою, ніж чоловіки, набули економічної та моральної свободи. Але ще більші зміни відбуваються у свідомості людей, бо від сім'ї очікують подальшої трансформації.

Американський футуролог Дж. Коатс у своїй статті з характерною назвою «Майбутнє сім'ї» [24] писав, що всі основні функції сім'ї (виховання дітей, регулювання статевих стосунків, догляд за людьми похилого віку або хворими, матеріальна підтримка та ін.) зазнають змін. Він називає такі моменти, що демонструють характер і спрямованість таких змін, а також їхні причини:

1. Батьки ведуть активний спосіб життя і після закінчення терміну виховання дітей, що пов'язано зі значним збільшенням середньої тривалості життя. У нашій країні спостерігається деякий спад тривалості життя, але порівняно з колишніми часами вона досить велика, що дає змогу говорити про присутність цієї тенденції і в нашому суспільстві.

2. Сексуальна поведінка стає дедалі автономнішою від процесів відтворення. Причина цього у зміні уявлення про людську природу, відмові від

релігійних та інших традицій, можливості уникати вагітності за допомогою абортів або контрацепції.

3. Формування нового стилю життя за допомогою телебачення, кіно і преси. Цей стиль сформований для стимулювання споживання відповідно до канонів суспільства споживання.

4 Школа, ЗМІ та інші позасімейні засоби виховання набувають дедалі більшого значення, порівняно із сім'єю. Вони дедалі більше відповідають за процеси формування системи цінностей, а авторитет старших членів сім'ї може знижуватися.

5. Багато колишніх форм тиску на сім'ю та її підвалини тепер зникли завдяки новій організації життя у великих містах. Тепер сім'я сама може вибирати коло спілкування і, отже, контролювати набір оцінок дій своїх членів.

6. Дедалі більшого значення в житті людей набувають групи, в які люди об'єднуються «за інтересами», що зменшує вплив сім'ї. Поява однієї чи більше референтних груп тут здатна виконати ті самі функції, що й функції, які раніше виконувала сім'я: оцінку, дозвіл, моральної підтримки тощо.

7. Форми сексуальної поведінки, що не призводять до дітонародження, стають дедалі кращими. Усе це сильно змінює сам зміст, та й форму сімейного життя. Легкість створення сім'ї компенсується легкістю її руйнування.

Далі Коатс виокремлює такі тенденції, що полягають у впливі економіки на трансформацію сім'ї: збільшення кількості сімей, де працюють обоє з подружжя, збільшення віку вступу в шлюб і народження дітей, посилення маскулінізації домашнього господарства та багато іншого. З усіх цих фактів, що не піддаються сумніву, він робить досить несподіваний висновок-прогноз про те, що сім'я і шлюб стануть різновидом бізнесу. Подружні стосунки набудуть типу партнерських.

На зламі століть помітного поширення набули так звані позашлюбні сім'ї, однією з форм яких є неповна сім'я. Основою позашлюбних сімей є

неактуальний шлюб, що пов'язаний із різними механізмами соціального регулювання сексуальних стосунків, спрямованими на продовження роду.

До позашлюбних сімей відносять неповну, а також материнську сім'ю, що відрізняється від неповної тим, що в сім'ї від початку не було чоловіка. Неповна сім'я утворюється або в результаті розлучення, або в результаті овдовіння. У зв'язку з цим виокремлюються такі специфічні проблеми неповної сім'ї, що мають помітний вплив на формування деструктивних явищ у соціумі. До числа цих проблем належать:

-труднощі виховання дитини одним із батьків і власне проблема дитини, яка росте в неповній сім'ї:

-залучення дитини в подружній конфлікт у період і після розлучення;

-переживання дитини внаслідок смерті одного з батьків;

-неучасть батьків у вихованні дитини;

-неадекватна поведінка батьків у процесі виховання аж до повної відмови від виконання своїх обов'язків;

-низький рівень життя;

-реакція на соціальне оточення, що травмує дитину;

-відсутність психологічної підтримки батька з боку його найближчого оточення;

-відсутність допомоги з боку соціальних служб.

Серед альтернативних типів сімейного устрою відзначається поширення так званого цивільного шлюбу, який на межі століть набуває дедалі більшої кількості прихильників не тільки в західних країнах, а й в Україні. Характерною особливістю таких союзів є те, що вони імітують сімейний стиль спільного проживання, але юридично це не закріплюються. Часто в цьому випадку використовується термін співжиття.

Однак, ефективність соціалізаційної функції сім'ї очевидна. Сім'я ще «в ранній історії людства посідала одне з домінуючих місць у системі агентів соціалізації» [12], хоча ніколи й не виступала єдиним і самостійним агентом.

Порівняно з іншими інститутами суспільства сім'я і сьогодні має, незважаючи на певні складнощі, максимальні можливості в процесі залучення дітей до соціальних цінностей і ролей. Ефективність її виховної функції багато в чому визначається такими чинниками:

- морально-психологічним мікрокліматом у сім'ї;

- матеріальним і соціальним статусом сім'ї; ступенем розв'язання суперечності між сімейними інтересами і потребами, з одного боку, і виробничою зайнятістю батьків, особливо матері, - з іншого;

- роллю батька у спілкуванні з дітьми і т. д.'

Найсильніший вплив на соціалізаційні функції сім'ї справляє також історичне минуле народу і життєдіяльність сімей попередніх поколінь, зміна яких у сім'ї відображає розвиток усього суспільства і має чіткі біологічні та соціальні характеристики. Відтворення нових поколінь - це не тільки природне продовження роду, а й соціальна зміна одного покоління іншим, причому кожне наступне покоління продовжує справу попередніх через посередницькі контакти та сімейний спосіб життя.

Сім'я є безперервно діючим інститутом, що має значну інерцію в багатьох аспектах, і важко замінити її тисячолітній досвід. Через цю інерційність і значну складність механізмів сімейної соціалізації сім'я володіє найважливішими перевагами перед іншими соціалізаційними інститутами. Саме в сім'ї перетинаються всі сили суспільства, фокусуються соціальні цінності та інтереси. І це особливо актуально в період переходу від дитинства до юності, коли яскраво демонструється претензія на дорослість, орієнтація на норми та цінності прийняті у світі дорослих, складні й суперечливі переживання, породжувані прагненням підлітка до ідентифікації себе з цим світом. Сім'я виконує функцію соціалізації за двома основними лініями: -свідомості (мислення, почуття, воля); -діяльності.

Традиційна сім'я через процес соціалізації розв'язує завдання спадкоємності поколінь, збереження моральних цінностей і настанов, побутового устрою і навіть професійних уподобань предків.

В умовах авторитарного типу внутрішньосімейних відносин нехтування традиціями сім'ї засуджується і суворо засуджується. Дослідники вважають, що саме завдання соціалізації традиційна патріархальна сім'я виконує найуспішніше. Ніщо так не захищає особистість, як стійкий, стабільний інститут сім'ї. Запорукою цієї стабільності є, звісно ж, спадкоємність традицій, соціальних ролей, норм і цінностей, які в традиційній сім'ї реалізуються найоптимальніше.

Саме сім'я старого типу, точніше пов'язані з нею вікові традиції, звичаї, дають змогу адаптуватися і звично переносити нелегку працю, непрості умови побуту, погіршення матеріального і соціального становища. Водночас у традиційній сім'ї так звана «самість» окремого члена якщо не ігнорується, то принаймні розглядається як другорядна умова благополуччя сім'ї та допускається лише в межах, визначених морально-етичними нормами й настановами не лише цієї сім'ї, а й тієї соціальної групи, до яких сім'я себе зараховує. У цьому разі ми маємо справу із «забороною» на самореалізацію, на вільний розвиток.

Дослідження в підлітковому середовищі показали, що чим вищий статус сім'ї, тим вище оцінюють свої життєві шанси підлітки, тим більше серед них тих, які готові брати відповідальність за реалізацію життєвих планів на себе.

Характеризуючи соціалізацію підростаючого покоління в сім'ї, важливе місце відіграє наявність у сім'ї довірчих стосунків дітей і батьків, високий авторитет останніх забезпечують успішність виховних впливів, ефективність реалізації виховного потенціалу сім'ї. Якщо ми звернемося до звичайних сімей, то виявимо, що здебільшого діти частіше спілкуються з матір'ю, ніж із батьком.

При зверненні за порадою до батьків 72 % обирають матір і лише 31 % - батька. Підвищення ролі материнської участі в життєдіяльності сім'ї на тлі

втрати батьком свого традиційного авторитету призводить до втрати батьківського авторитету загалом.

Відроджується «матріархальна» сім'я на абсолютно новій основі, фігура батька посідає «хитке» положення. Батько має надважливе значення для розвитку від самого моменту народження дитини: він є першим зовнішнім об'єктом для дитини та відіграє роль моделі під час ранньої ідентифікації. Але сьогодні батьки не справляються зі своєю роллю і саме тому в багатьох дітей спостерігається тривалий інфантилізм. Затягування навчання і учнівства ставить підлітків і юнаків у становище соціально неприйнятних дорослими людей, - не кажучи вже про відсутність фінансового підтвердження повноцінності.

Результати опитування молоді в 2022 році показали, що 62 % опитаних молодих людей віком 16-23 роки перебувають на повному забезпеченні батьків. За результатами все українського перепису населення 2020 року переважна частина утриманців (понад 80 %) - діти та молодь до 25 років.

Як показують соціологічні дослідження, не зменшується допомога і в більш старшому віці. У результаті в 46% випадків батьки допомагають своїм дорослим дітям матеріально, 55,7 % - у догляді за дітьми, 42,6 % - у побутових справах, 33,3 % - у купівлі продуктів і 62,0 % - порадами.

У традиційних сім'ях авторитет батьків, особливо батька, був «поза критикою», діти виростили в умовах жорсткої дисципліни і весь процес їхньої соціалізації йшов «накатаною» дорогою: життєвий шлях людини був заздалегідь визначений. Для сучасної сім'ї головними виховними заходами стали переконання й особистий приклад батьків, причому їхня ефективність залежить від думок та інтересів дітей.

Безумовно, найщасливішими та найбільш гармонійно розвиненими є діти, які мають обох батьків. Материнська і батьківська любов різняться і водночас доповнюють одна одну. Мати любить своїх дітей не тому, що вони їй подобаються, а тому, що це її діти. Тому материнська любов споконвічна. Її не можна заслужити гарною поведінкою і втратити, згрішивши.

Чим більше дитина прив'язана до матері або батька, тим менше вона активно може протистояти агресії оточуючих. Що менше дитина прив'язана до батька, то нижча самооцінка дитини, то менше вона надає значення соціальним цінностям. Саме батько є провідником між дитиною і суспільством. Незнання про різні підходи до дітей з боку батька і матері нерідко є джерелом серйозних розбіжностей у родині.

Існує дуже цікава точка зору вченого - антрополога М. Мід. Вона вважає, що потрібні особливі соціальні зусилля, щоб чоловік виконував обов'язок годувати сім'ю і дітей, оскільки в цьому обов'язку немає біологічного механізму, тим часом як материнська прив'язаність до дитини - природна. Тому кожне покоління молодих чоловіків має навчатися батьківської поведінки в сім'ї: їхня біологічна роль доповнюється соціальною, вивченою батьківською роллю. Сім'я руйнується тоді, коли чоловік не набуває, або втрачає відповідальність за сім'ю як цілу, або не може через обставини виконувати свої обов'язки [10].

Отже, сім'я реалізує себе через функції. У сучасних умовах, поряд із переліченими функціями, вельми цінно виокремити таку функцію сім'ї, як соціалізація (від лат. - суспільної). Під соціалізацією слід розуміти процес становлення особистості, навчання і засвоєння індивідом цінностей, норм, установок, зразків поведінки, властивих даному суспільству, соціальній спільноті, групі.

Соціалізація здійснюється як під час цілеспрямованого впливу на людину в системі виховання, так і під впливом широкого кола інших чинників, які впливають на неї (родинного і позасімейного спілкування, мистецтва, засобів масової інформації та ін.). Сім'я в процесі соціалізації займає свою особливу «нішу», стадію. У сім'ї відбувається первинна соціалізація та виховання дітей. У сім'ї принаймні три групи чинників суттєво впливають на особистість дитини. Це - соціальне середовище, діяльність і власне сімейне виховання. Соціальне середовище включає макро- і мікросередовище.

Сім'я на всіх етапах життя людини - один із найважливіших компонентів мікросередовища, а для дитини, особливо в перші роки її життя, соціалізувальний вплив сімейних конфліктів є домінантним. Як безпосереднє соціальне оточення сім'я має максимальні порівняно з будь-яким іншим соціальним інститутом можливості для поступового залучення дітей до соціальних цінностей і ролей, введення їх у складний і суперечливий світ, забезпечення граничної безболісності їхньої інтеграції в соціальну й професійну структуру.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ В СУЧАСНІЙ СІМ'Ї

2.1. Статеворольові стереотипи як соціокультурний фактор гендерної соціалізації в сучасній сім'ї

Якими б не були людські суспільства, – примітивними чи розвинутими, осілими чи кочовими, класовими чи докласовими, войовничими чи миролюбними, багатими чи бідними, – усіх їх об'єднує незаперечний факт наявності в соціальній структурі двох найбільших категорій людей – чоловіків і жінок, а також те, що в культурі суспільства є сукупність ідей, ставлень, норм, моделей поведінки, традицій, які передаються від покоління до покоління, ціннісних уявлень про те, якими повинні бути чоловіки та жінки, які соціальні статуси посідати, які соціальні ролі відігравати.

Соціальні статуси є складовими соціальної структури будь-якого суспільства. Це позиції, з яких відбувається взаємодія з іншими. Соціальні ролі визначаються як сукупність очікувань щодо поведінки індивіда, котрий займає певну позицію в процесі взаємодії. Гендерні ролі зумовлені диференціацією всіх членів суспільства на дві категорії – чоловіків і жінок – та передбачають очікувану від них ціннісно й нормативно визначену поведінку. Від народження кожна людина одержує приписаний статус відповідно до статі, тобто статус дівчинки/жінки та хлопчика/чоловіка з відповідними очікуваннями щодо їхньої поведінки. Проте гендерні соціальні ролі не слід розуміти як поділ усіх соціальних статусів, а відповідно, й ролей, на такі, що їх можуть виконувати лише чоловіки або жінки. Біологічно зумовленими, а отже, унеможливленими до виконання представником протилежної статі є лише кілька ролей: вагітної жінки, матері, годувальниці груддю, дочки, дружини, бабусі тощо – для жінок та генетичного батька, чоловіка, сина тощо – для чоловіків. Усі інші соціальні ролі, які мають гендерне маркування, тобто очікування щодо виконання

представниками однієї з двох статей, зумовлені соціально-культурними, а не біологічними чинниками. Іншими словами, доглядати й навчати дітей, прати, прибирати, куховарити, вишивати, ткати, виконувати секретарську роботу, забивати цвяхи, ремонтувати, видобувати вугілля, пілотувати літаки, здійснювати наукові відкриття, керувати, підіймати штангу може будь-хто, незалежно від біологічної статі.

Однак історично від чоловіків та жінок очікували виконання більшою чи меншою мірою різних соціальних ролей в усіх суспільствах відповідно до тих ціннісно-нормативних уявлень, які формувалися й відтворювалися в процесі соціально-історичного розвитку. Завжди існував якийсь розподіл праці між статями, специфічні для чоловіків і жінок види діяльності та соціальні функції, що виходили далеко за межі суто біологічних відмінностей між ними. Виконувані чоловіками й жінками соціальні ролі, безумовно, змінювалися, і в цьому легко переконатися, порівнявши їхні заняття у мисливсько-збиральницькому, аграрному та індустріальному суспільствах. Проте основна суть гендерного розподілу праці, який прийнято називати традиційним для патріархального суспільства, більшою чи меншою мірою зберігалася завжди. Досі продовжують відтворюватися ціннісно-нормативні очікування до жінок щодо виконання ними соціальних ролей матері-виховательки, домогосподарки, доглядальниці, за новітньої доби припустимою стала й робота поза домом, бажано сумісна з внутрішньосімейними ролями, а від чоловіків – щодо виконання соціальних ролей батька-годувальника, захисника, здобувача засобів для існування, працівника поза домом, лідера й керівника. За такими стереотипними, міцно укоріненими уявленнями чоловіків прийнято оцінювати за трудовими, професійними успіхами, а жінок – насамперед за наявністю сім'ї та дітей. Певні види хобі та занять у вільний час також набули чіткого гендерного забарвлення, як-от, наприклад, мисливство, рибальство, гра в шахи чи доміно – для чоловіків або вишивання, плетіння, квітникарство – для жінок.

Культура кожного суспільства, як і уява соціалізованого в ній індивіда,

містить узагальнені уявлення про те, якими є чоловіки й жінки та чим вони повинні займатися. Такі узагальнені усталені уявлення стосовно спільнот чоловіків і жінок загалом називають *гендерними стереотипами*. Зазвичай вони можуть бути далекими від реальності, неточними, стійкими відносно нової інформації та вельми віддаленими від реальних рис і поведінки конкретного індивіда. Це уявлення, що містять також приписи й заборони стосовно того, що чоловікам та жінкам належить відчувати, проявляти та робити. Дослідники відзначають як два безперечних факти існування сильних гендерних стереотипів та їх прийняття членами тієї групи, щодо якої вони діють. Сила цих стереотипів виявляється значно більшою, аніж расових [8].

Гендерні стереотипи, як узагальнені уявлення про чоловіків і жінок, виявляються насамперед як *гендерно-рольові стереотипи*, що стосуються прийнятності різноманітних ролей і видів діяльності для чоловіків і жінок, а також як *стереотипи гендерних рис*, тобто психологічних та поведінкових характеристик, притаманних чоловікам і жінкам. Ці два компоненти гендерних стереотипів тісно пов'язані між собою. Переважна прийнятність якої-небудь соціальної ролі для людини певної статі обґрунтовується мірою наявності в неї певних рис і характеристик. Зокрема, індивіди зазвичай вважають соціально-професійну роль льотчика прийнятнішою для чоловіків, оскільки ті витривалі, неемоційні, здатні зосередитися, краще обізнані з тонкощами техніки, а роль соціальної працівниці – для жінок, яким більшою мірою притаманні такі риси, як чуйність, співчуття, вміння налагоджувати стосунки з оточенням. Отже, уявлення про психологічні та поведінкові відмінності статей є основою формування й відтворення гендерно-рольових стереотипів. Тож нерідко доводиться чути, що жінки занадто емоційні й не здатні мислити раціонально, щоб бути лідерами та керівниками, а чоловіки – позбавлені чуттєвості й терпіння, щоб доглядати маленьких дітей. Характерною ознакою таких стереотипних уявлень є неврахування наявних у конкретної особи психологічних і поведінкових рис. Судження будується на тому, що ця людина є

чоловіком/жінкою, яким притаманні такі-то риси, які є прийнятими/неприйнятними для тієї чи тієї діяльності.

З іншого боку, дослідники стверджують, що самі гендернорисові стереотипи виникають на ґрунті різних статусів і ролей, що їх чоловіки й жінки набувають і відіграють у суспільстві [1]. Розподіл статей за різними соціальними ролями, що має тривалу історію й еволюцію, дістає ціннісно-нормативне обґрунтування, зокрема й у вигляді гендерних стереотипів. Усталені стереотипи набувають якості норм для чоловіків і жінок, стають моделями для гендерно-рольової соціалізації дітей.

Навряд чи доцільно говорити про єдину гендерну (статеву) чоловічу чи жіночу роль як таку. Більшість соціальних ролей у суспільстві містить гендерний складник у вигляді стереотипних уявлень та очікувань щодо статі виконавця певної ролі, яку, по суті, за набором вербальних і невербальних операцій може виконувати людина будь-якої статі. Немає й не може бути однієї раз і назавжди визначеної ролі, характерної для окремої статі, тобто «маскулінної» чи «фемінної».

Більшість пересічних людей вважають, що гендерні відмінності в поведінці, соціальних ролях та особистісних характеристиках спричинені біологічними відмінностями статей. Для пересічної людини гендерні відмінності є наслідком того, що закладено природою, а не створено культурою й вихованням. Вочевидь у ранні періоди людської історії розподіл деяких видів праці за статтю був необхідним і дійсно біологічно зумовленим задля виживання спільноти. Наприклад, через обтяженість дітьми жінки були менш мобільними й придатними для участі в полюванні, а також фізично слабшими для розчищення нових ділянок землі. Проте антропологи засвідчують, що в тих примітивних суспільствах, де полювання було можливим поблизу житла, жінки ставали мисливицями нарівні з чоловіками [4]. Тим паче біологічними відмінностями важко пояснити гендерний розподіл соціальних ролей у теперішньому суспільстві, де вже давно ніхто не полює на мамонтів, а землю розорюють за

допомогою сучасної техніки.

Чи не найповнішим сучасним кроскультурним аналізом уявлень про притаманні чоловікам і жінкам психологічні та поведінкові риси вважається монографічне дослідження Джона Вільямса та Дебори Бест «Вимірювання пов'язаних зі статтю стереотипів. Міжнаціональне дослідження» [10]. Дослідників цікавили саме поширеність стереотипів щодо психологічних та поведінкових характеристик чоловіків і жінок та наскільки стереотипні уявлення є подібними чи відмінними в різних країнах. Щоб дослідити, які саме риси вважаються притаманними радше чоловікам, аніж жінкам, і навпаки, Вільямс і Бест опитали студентів обох статей з 25 країн, попросивши вказати, наскільки кожна з трьох сотень характеристик асоціюється з чоловіками й жінками в їхній культурі. Обраними для кроскультурного порівняння були такі країни: Австралія, Англія, Болівія, Бразилія, Венесуела, Ізраїль, Індія, Ірландія, Італія, Канада, Малайзія, Нігерія, Нідерланди, Німеччина, Нова Зеландія, Норвегія, Пакистан, Перу, Південно-Африканська Республіка, Сполучені Штати Америки, Тринідад, Фінляндія, Франція, Шотландія, Японія.

Таблиця 1 містить перелік ста характеристик, 50 з яких переважно асоціюються з чоловіками, а 50, відповідно, з жінками в усіх 25 країнах. «Переважно» означає, що не менш як дві третини (67%) респондентів вважають певну рису чоловічою або жіночою.

Суть і відмінності в стереотипному сприйнятті чоловіків і жінок очевидні. Попри кардинальні соціально-політичні зміни й здобутки жіночого руху протягом останніх півтора століть, жінок і чоловіків досі сприймають як осіб з протилежними якостями, скажімо, незалежний – залежна, агресивний – м'яка, брутальний – ніжна, раціональний – емоційна, серйозний – легковажна, врівноважений – схвильована, сильний – слабка, жорстокий – добра, ініціативний – несмілива. Серед усіх асоційованих з жінками рис три вважалися тільки жіночими (тобто взагалі не приписувалися чоловікам) в усіх досліджуваних країнах: сентиментальність, покірність і забобонність. Натомість лише

чоловічими всюди вважали схильність до ризику, владність, сила, незалежність.

Таблиця 1.

Риси, що асоціюються з чоловіками та жінками

Риси, що асоціюються з чоловіками		Риси, що асоціюються з жінками	
Агресивний	Самовпевнений	Нещира	Співчутлива
Активний	Нестерпний	Ніжна	Скромна
Брутальний	Суворий	Вразлива	Дратівлива
Відважний	Нестримний	Забобонна	Терпляча
Владний	Прагне задоволення	Обережна	Приємна
Зарозумілий	Педантичний	Непостійна	Манірна
Здібний	Прогресивний	Чарівна	Жалібна до себе
Безпринципний	Швидкий	Плаксива	Вразлива
Дотепний	Раціональний	Хитра	Сентиментальна
Авантюристичний	Реалістичний	Збентежена	Сексуальна
Врівноважений	Нерозважливий	Допитлива	Сором'язлива
Впертий	Спритний	Залежна	Чуйна
Цинічний	Непохитний	Мрійлива	Витончена
Витривалий	Сильний	Емоційна	Покірна
Гамірливий	Серйозний	Збудлива	Схильна до навіювання
Підприємливий	Тямущий	Прискіплива	Балакуча
Енергійний	Хвалькуватий	Боязка	Несмілива
Жорстокий	Самовдоволений	Ненадійна	Образлива
Жартівливий	Рішучий	Нерозумна	Нечестолюбна
Незалежний	Скупий	Поблажлива	Нерозсудлива
Індивідуалістичний	Незворушний	Легковажна	Непостійна
Ініціативний	Непокірний	Метушлива	М'якосерда
З широкими інтересами	Неприятний	М'яка	Слабка
Винахідливий	Схильний до ризику	З розвинутою увагою	Схвильована
Лінивий	Схильний командувати	Добра	Розуміюча

Окрім подібностей, дослідники говорять про певні відмінності щодо приписування чоловікам і жінкам психологічних рис у різних країнах. Оцінка

наведених у таблиці 1 ознак у різних країнах коливалася від 67% до майже 100%. Інші з трьохсот досліджуваних рис не мали такої однозначної оцінки як переважно жіночі чи чоловічі, думки представників різних країн суттєво різнилися, підтверджуючи вплив конкретної культури на процес гендерної стереотипізації.

На думку дослідників, подібність гендерних стереотипів свідчить не про біологічну детермінованість відмінностей між чоловіками й жінками, а радше є наслідком подібності соціального розподілу праці між статями, який виник у давні часи, урізноманітнювався в ході історичного розвитку, але більшою чи меншою мірою завжди зберігав за жінками відповідальність за виконання внутрішньо-сімейних видів праці, а за чоловіками – позасімейні види діяльності. Оскільки й нині подібний розподіл праці, хоча й суттєво модифікований у деяких розвинутих країнах, продовжує зберігатися, то й дотепер відтворюються гендерно-рольові стереотипи.

Разючу стійкість гендерних стереотипів соціальні психологи пояснюють не лише тісним зв'язком між соціальними ролями чоловіків і жінок та відповідно приписуваними їм рисами, а й особливостями процесу опрацювання інформації, притаманному людській свідомості. Гендерні стереотипи діють як когнітивні гендерні схеми, які управляють процесами опрацювання надаваної інформації таким чином, що людина сприймає, запам'ятовує й інтерпретує її відповідно до сформованих у неї уявлень про маскулінне та фемінне [1].

Когнітивна категоризація гендеру, як і будь-яка інша, є невіддільним складником процесу когнітивного розвитку людини, особливо в дитячому віці. Гендер стає важливим критерієм категоризації ще й тому, що в суспільстві постійно наголошується на значущості статевих відмінностей. Засоби масової інформації, дитяча, художня й навчальна література подають образи чоловіків і жінок переважно як зовсім різних за рисами характеру та соціальними ролями осіб. На подібних відмінностях наголошують батьки, вчителі й однолітки. Тому когнітивні гендерні схеми постійно активізуються в процесі пізнання, а

дослідники говорять про перебільшене сприйняття гендерних відмінностей, аніж вони є насправді, оскільки насамперед помічається й легше кодується в пам'яті та інформація, що відповідає, а не суперечить, гендерним схемам. Навіть якщо людина помічатиме й запам'ятовуватиме суперечливу інформацію, то усталені гендерні стереотипи можуть бути незмінними досить довго, оскільки є стійкими відносно доказів-спростовань.

Суттєвій модифікації змісту стереотипних уявлень про притаманні чоловікам і жінкам риси та поведінкові особливості сприяють численні дослідження гендерних відмінностей та подібностей, які в соціології й соціальній психології тривають вже не одне десятиліття. Попри усталеність та постійну відтворюваність уявлень про чоловіків і жінок як про істоти, яким притаманні відмінні, часом протилежні, риси й характеристики, результати досліджень таку думку не підтверджують.

Е.Маккобі та К.Джаклін [1]. виокремили лише чотири характеристики, що їх можна вважати найбільшими, з урахуванням вищенаведеного висновку, гендерними відмінностями, а саме:

- у дівчат кращі вербальні (мовні) здібності й навички;
- у хлопців ліпші візуально-просторові здібності та навички;
- хлопці вправніші від дівчат щодо математичних здібностей;
- хлопці/чоловіки агресивніші за дівчат/жінок.

У ході подальших досліджень та аналізу результатів уже здійснених отримано неоднозначні висновки, які часом підтверджували, а то й спростовували існування навіть зазначених чотирьох гендерних відмінностей. Здійснений Джанет Хайд метааналіз (статистична процедура, що уможлиблює об'єднання результатів численних досліджень задля визначення загальної величини відмінностей між групами) попередніх досліджень привів до висновку про несуттєвість гендерних відмінностей, зокрема й чотирьох вказаних, на які припадає не більш ніж 1-5% середнаселення загалом [9].

З'ясувалося також, що на гендерні відмінності стосовно математичних

здібностей суттєво впливають соціальні чинники, особливості соціалізації дівчат і хлопців. Рівень емоційності й емпатії також виявився практично однаковим у чоловіків та жінок, хоча виражають вони свої емоції з неоднаковою інтенсивністю, що пояснюється відмінностями соціальних норм щодо очікуваної поведінки. Виявилось, що навіть агресивність, яку вважали найдостовірнішою гендерно відмінною рисою, лише в 2-5% випадків може пояснюватися статтю особи, а переконливих доказів про зв'язок між рівнем тестостерону й рівнем агресії в людини поки що немає [1].

Отже, наявність численних гендерних відмінностей та їхня біологічна зумовленість загалом науковими експериментами не підтверджено.

Сучасні дослідження гендерних ролей і стереотипів переважно ґрунтуються на ідеях соціально-конструктивістської парадигми, в межах якої гендер, зокрема, розглядається як соціально сконструйовані відносини за ознакою статі, насамперед відносини нерівності. Соціально-конструктивістський підхід до аналізу гендерно-рольових стереотипів оснований на переконанні, що в соціальному розумінні жінки та чоловіки створюються самим суспільством, а не народжуються, не існує «жіночого» та «чоловічого» як природного та незмінного, гендерні ролі формуються внаслідок тривалої, постійно відтворюваної взаємодії між людьми. Статусно-рольові характеристики жінки й чоловіка, а також відмінності між тим, що в суспільстві вважаються маскуліним і фемінним, не мають біологічного походження, а є способом інтерпретації біологічного, легітимним у певному суспільстві. Анатомічні відмінності не є й не мають бути соціальною долею ні для жінки, ні для чоловіка.

Фахівці вважають, що є два основних способи руйнування традиційних уявлень про фемінне та маскуліне в суспільстві. Перший – це просвітництво, поширення науково обґрунтованих знань, щоби привернути увагу людей до неусвідомлюваних ними, нерідко упереджених та хибних стереотипних уявлень та їхнього впливу на ставлення до себе та інших. Друковані й візуальні засоби

масової інформації могли б зробити на цьому шляху чимало. На жаль, поки що в Україні ЗМІ залишаються чи не найпотужнішими трансляторами традиційних гендерно-рольових стереотипів. Інший, значно ефективніший, спосіб руйнування традиційних уявлень полягає в забезпеченні й заохочуванні в громадській сфері суспільства багатьох прикладів успішного виконання гендерно нетрадиційних ролей. Це, безумовно, потребує певних зусиль владних органів, політичних партій і лідерів, громадських організацій, проте ще в жодній країні не вдалося побудувати демократію без її гендерного складника.

Отже, основою формування гендерних ролей виступав розподіл праці за статевою ознакою, критерієм якого історично була й досі великою мірою залишається біологічна здатність жінок до дітонародження, хоча в сучасних суспільствах давно відпала потреба розподіляти працю на такій підставі. Багато жінок не мають дітей, інші мають, але водночас працюють поза домом, чоловіки давно вже не мисливці й воїни, як і не єдині годувальники в сім'ї. Але традиційна гендерна ідеологія та ролі й надалі відтворюються, що має низку негативних наслідків та обмежень на індивідуальному, міжособистісному та загальносуспільному рівнях.

На індивідуальному рівні традиційні гендерно-рольові стереотипи обмежують розвиток особистості, можливості самореалізації, вибору моделей та манер поведінки, видів професійної діяльності, кар'єрного просування; безпідставно, якщо не вважати підставою стать, звужують або розширюють економічні, політичні та соціальні можливості людини. У крайніх випадках невідповідність людини очікуванням щодо неї як представника конкретної статі може позначитися на її психічному та фізичному станах, суттєво вплинути на самопочуття, спричинити розгубленість, пригніченість, навіть призвести до самогубства. Стрес, дискомфорт, депресія, занижена самооцінка, відчуття провини, рольовий конфлікт можуть супроводжувати людину, що через певні причини не відповідає стереотипним гендерно-рольовим очікуванням.

На рівні міжособистісних відносин стереотипні уявлення обмежують

прояви тих соціально-психологічних рис, що їх вважають непритаманними цій статі. Внаслідок чого, наприклад, чоловіки мають набагато менш близькі й емоційні зв'язки з дітьми, батьками, друзями, адже діє традиційне гендерне табу на чоловічу емоційність. Натомість жінку, котра стосовно інших проявляє принциповість, твердість, непохитність, незворушність тощо, сприймають як відхилення від норми, як жінку, що втрачає жіночність. Обмеженість доступу до ресурсів, що забезпечують нормативно очікуване виконання гендерних ролей, чи неможливість їм слідувати можуть компенсуватися емоційною та фізичною жорстокістю щодо інших, насамперед близьких людей, насиллям та ризикованою або навіть девіантною поведінкою.

На суспільному рівні декларовані права та можливості особистості, незалежно від статі, реально не дотримуються, упереджене ставлення й гендерна дискримінація продовжують відтворюватися, жінки та чоловіки як соціальні спільноти загалом мають неоднаковий доступ до соціальних статусів, ресурсів, привілеїв, престижу, влади. Суспільство втрачає значний потенціал для власного розвитку, обмежуючи можливості для самореалізації людей за статевою ознакою та їхню участь у прийнятті суспільно важливих рішень.

У багатьох країнах світу останні десятиріччя ХХ століття були періодом суттєвих зрушень у вирівнюванні прав і можливостей чоловіків та жінок, особливо стосовно доступу до економічних, політичних та освітніх ресурсів, а також суттєвих зрушень у подоланні традиційних уявлень про соціальні ролі й особистісні характеристики жінок і чоловіків. Оцінка суспільств з позицій гендерного паритету та запровадження засобів, що сприяють дотриманню неупередженого ставлення до особи, незалежно від статі, нині вважаються невіддільними складниками демократичного розвитку. Тож якщо Україна таки йде чи піде шляхом демократії, ідеї гендерної рівності раніше чи пізніше будуть осмисленими й практично втіленими. Однак сучасне становище чоловіків і жінок у суспільстві, зміст і суть гендернорольових стереотипів, поширених серед населення й відповідно вживаних у процесі соціалізації юних поколінь,

офіційний дискурс жіночого й чоловічого, підтримуваний владою та політичними партіями, дають підстави вважати, що станеться це не скоро. Підґрунтям для такого висновку є стан гендерних відносин в економічній, соціальній, правовій та політичній сферах українського суспільства, а також стан громадської свідомості, де досі успішно відтворюється низка глибоко вкорінених гендерних стереотипів.

Гендерні дослідження в Україні – поки що рідкість у соціально-гуманітарних науках. Тому мусимо послуговуватися переважно результатами локальних і загальнонаціональних опитувань громадської думки, аналіз яких свідчить про панування в масовій свідомості українських громадян низки усталених гендерних стереотипів, що відповідають патріархальній ідеології та практиці повсякденного життя. Це стосується уявлень про ролі та призначення чоловіків і жінок у суспільстві, можливості одержання роботи та здійснення кар'єри, участі в політичній діяльності тощо.

Суть гендерного порядку в суспільстві, серед іншого, проявляється через уявлення населення тієї чи тієї країни про права, ролі, можливості чоловіків і жінок. Такі ціннісно-нормативні уявлення про призначення, соціальні можливості представників обох статей відбиваються в результатах опитувань громадської думки населення. Гендерні уявлення та стереотипи, поширені серед українських громадян, вже стали предметом аналізу й інтерпретації вітчизняними фахівцями. [6] Проте емпіричні дані щодо України будуть малоінформативними, допоки не матимемо нагоди порівнювати їх з даними щодо інших країн і регіонів світу. На зламі тисячоліть відома дослідницька організація «Gallup International» провела опитування громадської думки (Millennium Survey) в 60-ти країнах світу, зокрема й Україні, елементом якого була низка запитань щодо політичних, економічних прав і соціальних ролей жінок. Дані досліджень у 60-ти країнах згруповано за такими регіонами: Західна Африка, Азія, Східна Європа, куди віднесли й Україну, Західна Європа, Латинська та Північна Америки.

Як відомо, Україна прагне стати повноправною частиною європейської спільноти, наблизившись до останньої за основними соціально-економічними показниками та стандартами життя. Але демократичний розвиток європейських країн другої половини ХХ століття невіддільний від суттєвих перетворень у гендерній свідомості та гендерних відносинах їхніх громадян. Проте нині за ціннісно-нормативними уявленнями населення України, в числі інших східноєвропейських країн, більшою мірою наближене до Азії і Африки, аніж до Західної Європи.

Один з двох дорослих у світі загалом вважає, що жінки не мають рівних прав з чоловіками, хоча ще 20 років тому близько 130 країн світу схвалили Конвенцію про усунення всіх форм дискримінації щодо жінок. Думка дорослих громадян України подібна: лише 55% опитаних вважають, що жінки й чоловіки в Україні мають рівні права. До того ж чоловіки переконані в цьому значно частіше (65%), аніж жінки (47%).

Як уже зазначалося, невіддільним складником демократичного світогляду вважається гендерна культура, дотримання принципу рівної та рівноцінної громадянської гідності кожної людини, незалежно від статі, забезпечення й дотримання умов вільного вибору діяльності, соціальних статусів і ролей, взаємоповаги, взаємопідтримки, розвитку особистості та самореалізації як чоловіків, так і жінок.

Традиційним, глибоко вкоріненим залишається гендерний стереотип, за яким навіть працююча освічена, але заміжня жінка є передусім дружиною й матір'ю, що повинна допомагати чоловікові, нерідко зневажаючи власні прагнення до самореалізації та професійного успіху, відмовляючись від реальних кар'єрних можливостей. Такі уявлення великою мірою притаманні й чоловікам, і жінкам, що засвідчує готовність жінки беззаперечно поступатися і місцем на ринку праці, і місцем на кар'єрному щаблі. Підтвердження цього знаходимо в результатах опитувань.

Загалом не можна сказати, що робота жінок поза домом не схвалюється.

Навпаки, мало хто заперечує проти участі жінок у забезпеченні сімейного добробуту. Переважна більшість опитаних українських громадян (75%) згодні з тим, що обоє – і чоловік, і дружина – повинні робити внесок до сімейного доходу, тобто посідати соціальні статуси та відігравати відповідні ролі у виробничій сфері суспільства.

Очікування від дружин щодо її внеску до сімейного доходу в українському суспільстві не є найбільшим у світі. Як не дивно, але всупереч стереотипному, запозиченому з «мільних опер», уявленню про латиноамериканських жінок, саме від них найбільшою мірою очікується виконання ролі співгодувальниці сім'ї. Так вважають 92% опитаних латиноамериканців. Мало поступаються їм мешканці Африки та Східної Європи – 85%. Найменшою мірою участь у позасімейній трудовій діяльності очікується від жінок Азії.

Проте ставлення до жінок як до рівних за правами й можливостями учасниць на ринку праці є далеко неоднозначним. Гендерна дискримінація дуже швидко проявляється в ситуації економічної кризи та безробіття, коли її виправдовують і підтримують громадяни.

Отож на запитання «Чи згодні Ви з тим, якщо бракує робочих місць, чоловіки повинні мати більше прав на одержання роботи, ніж жінки?» загалом 35% українців дали позитивну відповідь. Як і слід було очікувати, чоловіки значно рідше заперечують проти того, щоб мати більше прав на одержання роботи. Серед них 44% згодні з перевагами щодо працевлаштування. І їхні очікування не даремні, адже майже третина українських жінок (28%) також згодні визнавати за чоловіками першочергові права на одержання роботи. Таку відверту підтримку власної дискримінації можна зрозуміти, лише зваживши на поширений у суспільстві патріархальний стереотип про справжнього чоловіка-годувальника та врахувавши постійно відтворювану різницю середньої заробітної плати чоловіків і жінок, що нині становить близько 30%, звичайно ж, не на користь останніх. Найдискримінованішими в цій ситуації можуть виявитися жінки, що є єдиними годувальницями своїх дітей, до того ж кількість

таких сімей у суспільстві постійно збільшується.

Щодо визнання за чоловіками переваг на одержання роботи Україна не виокремлюється на загальносвітовому тлі, адже загалом 36% респондентів погодилися з більшими правами чоловіків. Враховуючи регіональні відмінності, Україна перебуває ближче до середини від крайніх розподілів думок. Однією з крайніх точок є Африка, де 64% опитаних згодні з більшими правами чоловіків на одержання роботи, а іншою – Північна Америка і Західна Європа, де рідше ніж кожен четвертий дорослий підтримував можливість дискримінації жінок на ринку праці.

Готовність жінок поступатися, а чоловіків – очікувати і як належне приймати такі поступки підтверджується також даними репрезентативного опитування «Громадська думка населення України про демократію», проведеного у вересні 2000 р. Київським міжнародним інститутом соціології. Що важливіше для дружини: підтримувати кар'єру чоловіка чи робити свою власну? Розподіл відповідей, тобто згода чи незгода респондентів з твердженням: «Для дружини важливіше підтримувати кар'єру чоловіка, ніж робити свою власну», виявився таким: 51% опитаних переважно згодні з цим твердженням, 37% – переважно не згодні, 12% – не змогли дати однозначної відповіді. Цікаво, що такої думки дотримуються однаковою мірою і чоловіки, й жінки.

Упереджене ставлення до можливостей жінок працювати і здійснювати кар'єру легко виправдовується завдяки дуже поширеному й усталеному переконанню, що кожна жінка – це насамперед матір, людська істота, яка задля соціальної самореалізації повинна мати дітей. Усі інші соціальні ролі – другорядні, меншовартісні і за певних умов ними можна знехтувати.

Вибудовується цікавий ланцюжок соціальних ролей жінок в українському суспільстві: для соціальної самореалізації жінка повинна мати дітей, отже, й сім'ю з відповідним обсягом неоплачуваної домашньої праці. Паралельно вона мусить робити внесок до сімейного доходу, тобто працювати поза домом. Проте робота не повинна перетворитися на кар'єру. Навпаки, дружина має дбати про

кар'єру чоловіка, а не про свою власну. Навіщо їй кар'єрне просування, якщо в разі економічної кризи та нестачі робочих місць від жінок взагалі очікується поступливість робочим місцем перед чоловіком?

Гендерні стосунки у сфері розподілу влади та політичної діяльності в українському суспільстві також мають ознаки горизонтальної та вертикальної сегрегації. Жінки практично не беруть участі у виробленні державної політики, відіграючи ролі переважно пасивних спостерігачів і виконавців, а також реципієнтів соціальної допомоги. Водночас реалізація громадянських прав передбачає повноцінну участь не тільки чоловіків, а й жінок на всіх рівнях функціонуючих у суспільстві соціальних інституцій, зокрема й однаковий доступ до всіх позицій соціальної структури суспільства. Політика держави, основні принципи та механізми втілення якої формулюють переважно представники однієї статі, не може відповідати потребам усіх громадян.

Якщо від жінок загалом очікується поступливість на ринку праці та кар'єрна неамбіційність, то тим паче їх не очікують бачити в ролі політичних лідерів. Хоча в українському суспільстві протягом останнього десятиліття з'явилося вже чимало жінок політиків, керівників політичних партій і організацій, значна частина населення, порівнюючи жінок і чоловіків як політичних лідерів, кращими вважає чоловіків. Це не обов'язково свідчить, що жінки погані. Хороші всі, але чоловіки кращі.

Серед опитаних в Україні з тим, що чоловіки є кращими політичними лідерами, ніж жінки, погодились 45%. Проте в цій оцінці представники двох статей не є однодумцями. Переконаними в оцінюванні себе як кращих політичних лідерів є 60% чоловіків. Кожна третя жінка також поділяє цю думку, що, безперечно, має наслідком упереджене ставлення та не підтримку на виборах жінок кандидатів тільки тому, що вони жінки, попри всі інші однакові якості й характеристики.

За відтворюваною віками традицією від жінок суспільство очікує виконання насамперед ролей матері та домогосподарки (навіть якщо жінка

працює поза домом), а від чоловіків – ролей працівника-годувальника та політичного лідера. Міра не прийняття такого чоловічого й жіночого рольових наборів вель ми різниться серед регіонів світу. Найбільше традиційні ролі відкидають мешканці Північної Америки, Західної Європи та Латинської Америки. Жінки загалом, а особливо молодші 25 років, проявляють сильніше, ніж чоловіки, неприйняття традиційних ролей.

Україна давно вже належить до країн, де стимулюється і схвалюється заняття жінок оплачуваними видами діяльності. Хоча в суспільній свідомості за жінкою не укорінився образ працівниці та політичного лідера, а й надалі домінує образ матерідоглядальниці, виховательки і домогосподарки. Тобто від жінки, на відміну від чоловіка, суспільство очікує одночасного виконання двох соціальних, часом важко сумісних, навіть конфліктних ролей матері та годувальниці, проте відчутно наголошуючи саме на ролі матері-виховательки, вважаючи, що саме це є найнеобхіднішою сферою соціальної самореалізації жінки. Інакше вона не самореалізується як повноцінна людська істота.

Як і в інших регіонах світу, в Україні найменш патріархальними й традиційними є погляди молодих жінок. Саме вони найчастіше є носіями демократичного гендерного світогляду, заперечуючи дискримінаційне ставлення до них у сім'ї, на ринку праці та в сфері розподілу політичної влади. Прикметно, що на оцінки чоловіків вік практично не впливає. Як молоді, так і середнього віку чоловіки однаково поділяють патріархальні гендерні стереотипи.

Такими на початок ХХІ століття маємо уявлення про гендерні ролі в українському суспільстві, що є одним з проявів соціально-сконструйованих та відтворюваних стосунків влади та нерівності. Вони неодмінно розвиватимуться, це стосується й вибору стратегій забезпечення гендерного паритету, з чим рано чи пізно доведеться мати справу і громадським організаціям, й органам державної влади, і політичним партіям, які за цю владу змагаються.

2.2. Результати дослідно-експериментального дослідження

З метою розкриття змісту стереотипів про статусні позиції індивіда в контексті поділу чоловічих і жіночих соціальних ролей, що сформувалися у студентів, а також для порівняльного аналізу уявлень про статусні позиції чоловіків і жінок у гендерному аспекті нами було проведене соціологічне дослідження, - було досліджено якісні характеристики за асоціативним принципом. Генеральну сукупність респондентів становили студенти 4 курсів Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Під час розроблення запитань анкети ми розділили гендерні стереотипи, які, можливо, проявляються в сімейних стосунках, на три групи: - стереотипи про призначення чоловіків і жінок у суспільстві, про специфічні «чоловічі» і «жіночі» якості; - стереотипи, пов'язані з професійною діяльністю і кар'єрою; - стереотипи про розподіл обов'язків у сім'ї. Перш ніж перейти до безпосереднього аналізу виявлених груп стереотипів, необхідно з'ясувати механізм їх структурування. Як свідчать отримані під час соціологічного дослідження дані, уявлення про те, у чому призначення чоловіків і жінок, сформувалися у більшості опитаних (45,3%) під впливом сім'ї.

Серед соціальних інститутів, що вплинули на формування уявлень про роль чоловіків і жінок у сім'ї та суспільстві, респонденти також зазначили: національні традиції (10,9%), громадську думку (8,6%), школу (4,5%). Ці цифри свідчать, що сім'я досі відіграє важливу роль у соціалізаційних процесах, зокрема першорядну роль у гендерній соціалізації. На це вказує і той факт, що серед респондентів, які виокремили сім'ю як головний чинник впливу, більшість становлять молоді люди (до 30 років) - 22,5%, до 40 років - 8,6%, до 50 років - 8,2%, старше 50 років - 4,8%. Про високий рівень впливу сім'ї на вибір життєвого шляху, свідчать відповіді на запитання «Хто справив на вас найбільший вплив при виборі професії.»: 27,7% респондентів вказали на вплив матері, 16,1% - батька.

Студентам також пропонувалося розкрити систему соціальних ролей таких статусних позицій, як: «голова сім'ї», «керівник», «хороша дружина», «незалежна людина». Слід було вказати: стать (крім позиції «хороша дружина»), рольовий набір і найбільш значущі соціальні характеристики, тобто сформовані уявлення про образ і моделі поведінки, властиві найтипівішим представникам цієї статусної позиції. Як основні гіпотези виступили припущення про те, що жіночі уявлення про чоловіків і уявлення чоловіків про самих себе часто не збігаються. І навпаки, уявлення про жінок у самих жінок і у чоловіків нижчі.

Також можна припустити й те, що чоловічі стереотипи найконсервативніші й найархаїчніші за своїм змістом, а жіночі - більш трансформовані в сучасному соціальному середовищі, тобто ближчі до реальної дійсності за змістом, ніж чоловічі.

Голова сім'ї. У більшості уявлень, які давали студенти чоловічої статі при описі цієї соціальної позиції, були присутні такі критерії оцінки: відповідальний, надійний, упевнений, розумний, сильний, здатний заробляти гроші, турботливий, вольовий.

Наведені вище якості були вказані з належністю до чоловічої статі. Такий стереотип «голови сім'ї» склався у 86,9% респондентів, 11,9% вважають, що головним в сім'ї можуть бути як чоловік, так і жінка, якщо вони володіють такими соціальними характеристиками: лідери в сім'ї, піклуються про дітей, добрі, забезпечують сім'ю матеріально, надійні, рішучі. 1,2% респондентів чоловіків уявляють главою сім'ї жінку: надійну, сильну, таку, що дбає про чоловіка і дітей, розумну, впевнену.

Для порівняння: тільки 32% дівчат уявляють «голову сім'ї» як уважного, сильного, такого, що заробляє гроші, вірного, люблячого дружину і дітей, розумного і надійного чоловіка. 38,7% студенток вважають, що главою сім'ї можуть бути як чоловік, так і жінка, якщо вони надійні, заробляють гроші, добрі, люблячі, піклуються про сім'ю.

Кількість дівчат, які віддають перевагу незалежній, розумній, вольовій жінці на чолі сім'ї, становила 10,2% від загальної кількості респонденток.

Керівник. Розумний, розважливий, владний, рішучий, працьовитий, матеріально забезпечений чоловік - найбільш типовий «керівник» для 91,9% студентів. І лише 22,5% респонденткам «керівник» уявляється як вимогливий, рішучий, відповідальний чоловік.

Більшість же студенток, 57,1%, вважають, що статус керівника можуть посідати і чоловік, і жінка, які володіють такими соціальними характеристиками: вольові, розумні, цілеспрямовані, рішучі, володіють управлінськими навичками. Такої думки дотримуються 8,1% респондентів чоловічої статі. Ніхто зі студентів не уявляє «керівником» жінку, а 20,4% студенток бачать на даній статусній позиції ділову, працьовиту, вродливу, освічену, цілеспрямовану жінку.

Незалежна людина. 72% чоловіків-респондентів назвали такі якості, що найбільше характеризують чоловіка як «незалежну людину»: упевнений, вольовий, матеріально забезпечений, той, хто проживає самотійно, необтяжений сім'єю. І тільки 2% студенток вважають так само. 4,1% дівчат уявляють «незалежну людину» - як самотійну, розумну, освічену жінку, яка обіймає високу посаду.

Жоден опитаний молодий чоловік не уявляє саме жінку як незалежну людину. 28% чоловіків-респондентів припускають можливість бути незалежним як чоловік. можливість бути незалежним як чоловікові, так і жінці, якщо вони мають освіту, самотійні, матеріально забезпечені, необтяжені сім'єю. Для порівняння: 93,9% респонденток охарактеризували незалежних чоловіків і жінок, як освічених, матеріально забезпечених, красивих, розумних, які обіймають хорошу посаду.

Хороша дружина. Для 61,2% опитаних студенток хороша дружина має такі характеристики, як: добра, лагідна, така, що дбає про чоловіка і дітей, розумна, кохана чоловіком, красива жінка. 12,3% респонденток вважають, що

«хороша дружина»: лагідна, така, що любить і дбає про чоловіка і дітей, освічена, модна жінка, може мати коханця.

Більшість - 76,4% респондентів чоловічої статі - уявляють добру дружину як вірну, таку, що дбає про чоловіка і дітей, смачно готує, гарну, непитущу, некурящу жінку. 1,2% студентів вважають, що «хороша дружина» - це «майстер на всі руки», смачно готує, домашня, піклується про чоловіка і дітей. Турботлива, вірна, непрацююча, темпераментна, така, що смачно готує, доглянута жінка - образ «хорошої дружини» у 19,9% респондентів-чоловіків. 2,5% опитаних студентів у групі важливих соціальних характеристик цієї статусної позиції зазначили: турботлива мати, розумна, така, що сформувалася як особистість. сформована як особистість, освічена, кохана жінка. Так уявляють «хорошу дружину» 26,5% студенток: турботлива мати, життєрадісна, ділова, бажана коханка, вірна, освічена.

Таким чином, стереотипи чоловіків про самих себе і жіночі уявлення про чоловіків часто не збігаються, можна навести той факт, наскільки сильною є диференціація уявлень про чоловіка - «голову сім'ї» і чоловіка - «керівника» між респондентами чоловічої та жіночої статі. Те, що ніхто зі студентів не бачить на статусних позиціях «керівник» і «незалежна людина» саме жінку, свідчить про традиційну консервативність чоловічих уявлень. У порівнянні з ними, жіночий погляд, розкритий в описі статусних ролей і соціальних характеристик, притаманних жінкам-представницям цих соціальних позицій, - трансформований, фемінізований, неархаїчний.

Той факт, що лише 2,5% чоловіків-респондентів вказали, що хороша дружина - це сформована як особистість, освічена й розумна, свідчить про примітивні патріархальні зразки мислення. Серед якостей, найбажаніших для «хорошої дружини», спільною для обох статей рисою, що увійшла до групи найважливіших, виявилася турбота про чоловіка і дітей. Згадувана у більшості студентів якість «хорошої дружини» - смачно готувати - не вказала жодна

студентка. Освіченість і матеріальна забезпеченість - спільні для обох статей критерії незалежності чоловіків і жінок.

Більшість респондентів чоловічої статі, які представляють саме чоловіка - як незалежну людину, не вказали освіченість серед основних характеристик, вказавши при цьому не обтяженість сім'єю. Зовсім нетипові для ідеального типу, але оцінки «голови сім'ї», що сформувалися у 18,5% дівчат, зовсім нетипові: неухажливий, невірний, деспотичний, непостійний, але віддає перевагу добродіючому і вірному чоловікові, який віддає перевагу добродіючій і вірній дружині. Такі характеристики були відсутні у молодих людей.

У такому динамічному соціальному середовищі, як студентське, трансформація традиційних чоловічих і жіночих цінностей і настанов - вимога часу і мінливих у ньому умов функціонування соціуму. Процес оновлення і зміни атиюдів у молодіжному середовищі в контексті маскулітності/фемінності являє собою динамічну зміну традиційних, архаїчних уявлень про гендерні ролі з тенденцією до подальшої трансформації, де жінки є найтипівішими носіями гендерних стереотипів, що змінюються.

Дослідження уявлень студентів про статусні позиції в статеводиференційованому соціальному контексті дає змогу визначити систему соціальних цінностей і настанов сучасної молоді, які тісно взаємопов'язані з їхніми гендерними стереотипами. взаємопов'язані з їхніми гендерними стереотипами. Розгляньмо найпоширеніші судження про розподіл ролей у сім'ї.

Підтвердженням глибокого проникнення в масову свідомість стереотипу про те, що жінка, кар'єра і сім'я - не зовсім сумісні поняття, слугують відповіді на запитання «Чи погоджуєтесь Ви з тим, що якщо чоловік робить кар'єру, то дружина повинна створювати йому для цього умови». Переважна кількість тих, хто брав участь в опитуванні (75,2%), згодні з цим твердженням. Водночас лише 14,2% чоловіків і 13,9% жінок вважають, що якщо дружина робить кар'єру, то чоловік повинен створювати їй умови. Ще 40,1% допускають таку можливість. 21,7% опитаних вважають, що умов створювати жінці не слід. Таким чином, у

разі, якщо кар'єру робить чоловік, вважається 4 природним, що «створення умов» для цього лягає на плечі дружини. Ситуація, коли кар'єру робить жінка, для російської дійсності не типова, тому про створення їй сприятливих умов говорить незначна кількість опитаних.

Дослідження показало, що більшість респондентів вважає обов'язком жінки піклуватися про інших членів сім'ї. Так, 69,5% опитаних, у тому числі більшість жінок, погодилися з твердженням, що «якщо жінка займатиметься політикою, то інтереси сім'ї будуть ущемлені». Водночас лише 11,2% вважають, що «якщо чоловіки займатимуться політикою, то інтереси сім'ї будуть ущемлені». Переважна ж більшість (54%) вважають, що інтереси сім'ї в цьому разі не постраждають.

Вважаємо, що відповіді на ці запитання свідчать про стійкі уявлення про роль і місце жінки та чоловіка в сім'ї та суспільстві. При цьому практично не виявлено гендерних відмінностей у судженнях респондентів. І чоловіки, і жінки переконані в тому, що від жінки багато в чому залежить благополуччя сім'ї. І якщо вона зосередить свою увагу на кар'єрі, то не зможе дати дітям і чоловікові стільки турботи й уваги, скільки традиційно вимагає від неї суспільство. Слабка включеність чоловіків у життєдіяльність сім'ї розглядається як норма, тому сім'я не виступає в громадській думці перешкодою для кар'єрних устремлінь.

Підтвердження цим судженням ми знаходимо і у відповіді на запитання «Чи вважаєте Ви, що домашнє господарство - призначення жінки.». 68,9% респондентів - серед них чоловіки і жінки - відповіли ствердно. 85,9% опитаних одностайні в думці, що «жінка значно більше зайнята сім'єю, домашнім господарством, ніж чоловік». Наведені дані свідчать також про те, що в провінційній сім'ї гендерні стереотипи більшою мірою впливають на характер сімейних стосунків, ніж у міських.

Звернімося до аналізу реальних практик розподілу внутрішньо-сімейних ролей. У таблиці № 2 наведено дані про розподіл домашніх обов'язків між подружжям.

Таблиця 2

Розподіл домашніх обов'язків між подружжям

	Займається жінка, %	Займається чоловік, %	Займаються разом, %
Закупівля продуктів	39,3	6,7	45,3
Приготування їжі	64,8	1,5	26,6
Прання	78,3	1,5	12,4
Прибирання	48,3	1,1	40,1
Догляд за хворими	36,3	3,7	34,9
Виховання дітей	31,8	0,4	57,3
Мілкий ремонт	2,6	69,3	19,1
Робота на прибудинковій ділянці	5,6	11,2	64

Як бачимо, у сучасній сім'ї значною мірою зберігається традиційний розподіл ролей між чоловіками і жінками при веденні домашнього господарства. Однак є тенденція до підвищення рівня спільного виконання домашніх робіт і сімейних обов'язків.

Програма проведеного дослідження передбачала виявлення ступеня стійкості стереотипу про те, що чоловік як «годувальник і голова сім'ї» зобов'язаний матеріально забезпечувати сім'ю, вносячи більшу частку в сімейний бюджет. Однак такі уявлення були похитнуті в радянський період, оскільки принциповим постулатом того часу була рівна участь у суспільному виробництві і чоловіків, і жінок.

Результати проведеного опитування засвідчили, що заклики повернутися до патріархальної сім'ї (чоловік - годувальник, дружина - берегиня домашнього вогнища), які лунали в пострадянський період, не подіяли. На запитання «Яка модель формування сімейного бюджету Вам імпонує» 57,7% відповіли, що мають заробляти обоє з подружжя. Понад половина опитаних (52,1%) вважають, що і сімейним бюджетом мають розпоряджатися обидва з подружжя; 12% віддають цей «привілей» чоловікові, 27,7% - дружині.

Ці результати також показують, що жінка активніше, ніж чоловік, виступає у визначенні життєвої стратегії сім'ї. Однак влада, якою володіє жінка, має міфічний характер. Як справедливо зазначили автори монографії «Вікно в українське приватне життя», саме жінка має здатність «розтягувати сімейне життя» і бюджет на покриття всіх потреб» за допомогою всілякої економії, планування витрат до найдрібніших деталей і т.ін. Внаслідок цього розуміння про розклад владних повноважень у сім'ї має принципово інший відтінок, ніж у випадку владних відносин у суспільстві.

Складається суперечлива ситуація - всі можливості реалізації жінок у публічній сфері не знімають з їхніх плечей тягар сімейних обов'язків. Мабуть, поки ще передчасно говорити про формування двокар'єрного типу сімей в Україні.

Жінка з мовчазної згоди свого чоловіка, як і раніше, панує в більшості сфер внутрішньосімейного життя - розпоряджається бюджетом, веде домашнє господарство, займається з дітьми. І в чоловічому, і в жіночому спільнотах такий розподіл ролей поки не зустрічає протидії. Задля вивчення громадської думки про становище жінок у сучасному суспільстві, нами було проведено ще одне дослідження. Методика цього соціологічного дослідження полягає в такому: опитування проводиться за допомогою анкети, як в індивідуальній, так і груповій формі.

Анкета за своєю структурою складалася з відкритих і закритих запитань. Наведені нижче запитання, які були поставлені респондентам і стосувалися основного призначення жінок у суспільстві.

В умовах економічної кризи, падіння життєвого рівня переважної більшості сучасні жінки змушені працювати, і робота є важливою життєвою цінністю поряд із традиційною для них цінністю - сім'єю (втім, як і для чоловіків, що підтвердили результати опитування).

Респондентам поставили запитання: *«Що для вас найважливіше: робота і кар'єра, сім'я, робота і сім'я одночасно»*. Результати опитування показали, що

нині для більшості жінок (69%) і чоловіків (77%) пріоритетними залишаються одночасно робота і сім'я.

Наступне запитання стосувалося згоди - незгоди респондентів із традиційною роллю жінки в суспільстві.. Результати опитування показали, що на ступінь згоди - незгоди респондентів впливають такі чинники, як стать, освіта, рід діяльності. Так, серед опитаних жінок (67%) майже у 2 рази більше, ніж серед чоловіків (32%), не згодних із «природним», традиційним поглядом на призначення жінки. Чим вища освіта у респондентів, тим частіше вони висловлювали незгоду з думкою, що «жінка не повинна працювати, а її призначення - сім'я, чоловік, діти». Найбільш традиційно сприймають ідеальну роль жінки чоловіки - робітники (43%), чоловіки - студенти (37%) і чоловіки - підприємці (20%). Серед опитаних жінок найменш традиційно розглядають жіночу роль респондентки, зайняті у сфері бізнесу (26%). Мабуть, на це впливає і характер їхньої роботи.

Таким чином, результати опитування показують, що чоловіки (57%) дотримуються більш традиційного погляду на основне призначення жінки, а самі жінки неоднозначно визначають соціальну роль жінки. Частка жінок із різних за родом діяльності груп, які не узгоджуються з традиційною роллю жінки, неоднакова: жінок - робітників 9%, студентки 21%, жінок - службовців 10%, жінок - підприємців 26%, жінок - домогосподарок 3%.

Міцно вкорінені в суспільній свідомості стереотипи «сім'я і жінка», «кар'єра і чоловік», звели стіну, якої здавалося б, немає, але в той же час вона існує, заважаючи жінці реалізовувати себе в кар'єрному й особистісному зростанні. На такий стан справ впливає безліч чинників, зокрема й усвідомлення нерівності шансів щодо професійного зростання у чоловіків і жінок.

Коли респондентам поставили запитання: «Чи мають чоловіки і жінки в реальності однакові шанси для професійного зростання і просування», то 36% чоловіків і 54% жінок констатували, що шанси не рівні, а 10% чоловіків і жінок

не змогли відповісти. Причому чим вища освіта опитаних, тим більша частка респондентів вважають, що шанси не рівні.

На запитання: *«Чи є Ваша стаття перешкодою на шляху кар'єрного зростання»*, відповіді розподілилися так: 100% чоловіків вважають, що їхня стаття не перешкоджає кар'єрному зростанню; інша картина спостерігається серед відповідей жінок на це запитання: «Так, є» -39% «Ні, не є» - 44%; «Важко відповісти» -17% жінок. Якщо провести аналіз цього запитання на основі вікового зрізу, то можна побачити, що більш упевнено себе почуває молоде покоління і жінки середнього віку

Коли респондентам поставили запитання: *«Кого ви хотіли б бачити керівником: чоловіка чи жінку?»*, 75% опитуваних відповіли, що чоловіка. Можливо, це результат усталеного стереотипу про те, що жінка не може бути хорошим керівником.

В анкеті було поставлено запитання: *«Кому простіше влаштуватися на високооплачувану роботу?»* 77% респондентів відповіли, що простіше влаштуватися чоловікові, ніж жінці, а 23% респондентів вважають, що легше влаштуватися жінці.

У повсякденній свідомості існують негативні стереотипи щодо жінки, яка працює (нібито зайнятість жінок негативно впливає на дітей, на стосунки, на стосунки з дітьми). Такі уявлення певною мірою формують почуття провини у працюючих жінок, перешкоджають її професійній самореалізації. У зв'язку з чим респондентам поставили запитання: *«Якщо жінка працює, це чинить негативний вплив на сім'ю, дітей, чи робота не чинить несприятливого впливу?»*. Цей стереотип не знаходить свого підтвердження серед жінок, оскільки більшість (58%) вважають, що робота не чинить несприятливого впливу на сім'ю і дітей. Здається, що цей стереотип встановили чоловіки. вили чоловіки, щоб жінка, як і колись, не могла стати конкурентів чоловікам у кар'єрному та особистісному зростанні.

Результати досліджень показують, що діти матерів, які працюють, меншою мірою впадають у крайнощі (вони не такі агресивні й не надто загальмовані), краще встигають у школі й мають більш розвинене почуття власної гідності. Тим почуттям власної гідності, ніж діти домогосподарок. Насамкінець хотілося б з'ясувати, наскільки нині опитувані відчувають себе соціально захищеними.

На запитання: «Як ви оцінюєте в даний час свою соціальну захищеність?» було отримано такі результати: сучасні жінки (36,8%) почувалася менш соціально захищеною, ніж чоловік (18%). Це пояснюється тим, що кризовий етап реалізації економічних реформ, який переживає українське суспільство, торкнувся таких важливих сфер життєдіяльності, як відтворення і здоров'я людей, рівень і якість життя, зайнятість, здоров'я, рівень і якість життя, духовно-моральний і психологічний стан населення.

Насамперед від цього постраждала жіноча частина населення, оскільки вона виявилася менш соціально захищеною з боку держави. Ратифікована у 1981 року Конвенція ООН 1979 року про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок офіційно закріпила рівне становище між чоловіком і жінкою, але все ж таки наразі час це не означає, що в нашій країні повністю подолано негативні і патріархальні стереотипи щодо ролі жінки в суспільстві.

Зміна гендерних стереотипів - процес тривалий і складний. Проте відбувається поступова трансформація поглядів щодо соціальної ролі жінки в бік їхньої рівності. Такі фактори, як стать, вік та освіта, справляють найістотніший вплив на зміну гендерних уявлень та установок.

На основі проведеного дослідження можна зробити такі висновки

1) Нині для більшості жінок (69%) і чоловіків (77%) пріоритетними залишаються одночасно робота і сім'я.

2) Результати опитування показали, що на ступінь згоди - незгоди респондентів із «природним» призначенням жінок впливають такі чинники, як стать, освіта, рід діяльності. Серед опитаних жінок (67%) майже в 2 рази більше, ніж серед чоловіків (32%), не згодних із «природним», традиційним поглядом на

призначення жінки. Що вища освіта у респондентів, то частіше вони висловлюють незгоду з думкою, що «жінка не повинна працювати, а її призначення - сім'я, чоловік, діти».

3) Процес загострення соціально-економічних проблем у суспільстві відіб'ється на зниженні життєвого рівня і загалом на погіршенні соціального становища жінок. Аналіз опитування показав, що соціально незахищеними на сьогодні залишаються жінки, 36,8% жінок вважають, що взагалі соціально не захищені.

Отже, як свідчать отримані під час соціологічного дослідження дані, уявлення про те, у чому призначення чоловіків і жінок, сформувалися у більшості опитаних (45,3%) під впливом сім'ї. Серед соціальних інститутів, що вплинули на формування уявлень про роль чоловіків і жінок у сім'ї та суспільстві, респонденти також вказали про роль чоловіків і жінок у сім'ї та суспільстві, респонденти також зазначили: національні традиції (10,9%), громадську думку (8,6%), школу і ЗМІ (4,5%). Ці цифри свідчать, що сім'я досі відіграє важливу роль у соціалізаційних процесах, у тому числі першорядну роль у гендерній соціалізації. Процес оновлення і зміни атитюдів у молодіжному середовищі в контексті маскулінності/фемінності являє собою динамічну зміну традиційних, архаїчних уявлень про гендерні ролі з тенденцією до подальшої трансформації, де жінки є найтипівішими носіями гендерних стереотипів, які змінюється найбільше

Як бачимо, в сучасній сім'ї значною мірою зберігається традиційний розподіл ролей між чоловіками і жінками при веденні домашнього господарства. Однак намітилася тенденція до підвищення рівня спільного виконання домашніх робіт і сімейних обов'язків. Жінка з мовчазної згоди свого чоловіка, як і раніше, панує у більшості сфер внутрішньо-сімейного життя - розпоряджається бюджетом, веде домашнє господарство, займається з дітьми. І в чоловічому, і в жіночому соціумах такий розподіл ролей поки що не зустрічає протидії.

У повсякденній свідомості існують негативні стереотипи щодо жінки, яка працює (нібито зайнятість жінок чинить негативний вплив на дітей, на стосунки в сім'ї тощо). Такі уявлення певною мірою формують відчуття провини в жінок, які працюють, перешкоджають їхній професійній самореалізації. Проведені серед студентів соціологічні дослідження, які пропонували розглянути кілька соціальних і сімейних ролей: «голова сім'ї», «керівник», «хороша дружина», «незалежна людина», показали, що такі соціальні ролі, як «голова сім'ї», «керівник» і «незалежна людина», є гендерними стереотипами переважно стосовно чоловіків, оскільки вони є гендерними стереотипами і ідентифікуються здебільшого з чоловіками. Такі соціальні ролі, як «хороша дружина», «дбайлива мати», «берегиня домашнього оселі» продовжують залишатися гендерними стереотипами щодо жінок, оскільки ідентифікуються з жінками.

Проведене соціально-психологічне дослідження шлюбних установок у молодіжних групах дало змогу проаналізувати, як у них розподіляються цінності сім'ї та сімейного життя. Дослідження проводилося у двох вікових зрізах: підлітки, середній вік яких 15 років, і студенти, середній вік яких 19 років.

Респондентам пропонувалося описати «ідеальну» модель їхньої майбутньої сім'ї, для чого було розроблено опитувальник - схему, що містив основні пункти сімейної структури. Вступний інструктаж пропонував користуватися опитувальником, але не обмежуватися ним. Усі, хто брав участь у дослідженні, поставилися до завдання позитивно, роботу виконували з інтересом, що вкотре підтвердило актуальність у молодіжному середовищі питань, пов'язаних із внутрішньо-сімейними негараздами.

Крім дослідницького завдання, паралельно розв'язували завдання діагностичне, тобто ставили завдання виявити внутрішньосімейні дисгармонії «рідної сім'ї». Але, що найважливіше, вирішувалося завдання і психотерапевтичне, тому що той, хто відповідав, вербалізував своє ставлення до «рідної сім'ї», порівнюючи її зі своєю сім'єю «ідеальною».

На другому етапі роботи пропонувалося відзначити збіги «ідеальної» моделі з «рідною» сім'єю. У результаті з'ясувалося, що «ідеальна» модель майбутньої сім'ї дуже схожа на «рідну» і мала значну розбіжність із «рідною» сім'єю в переважній кількості респондентів лише в пункті, що стосується умов проживання майбутньої сім'ї.

Очікування в цьому питанні досить високі, тоді як їхні реальні сім'ї живуть здебільшого в малогабаритних квартирах. Аналіз результатів дослідження проводиться за такими напрямками:

-загальний середньостатистичний портрет «ідеальної» моделі майбутньої сім'ї молоді, яка вже в сім'ї молоді, яка вже на початку ХХІ століття почне реалізовувати свої шлюбні установки;

-детальний порівняльний аналіз установок юнаків і дівчат на шлюб, появу дітей, розподіл лідерських позицій, готовність брати на себе відповідальність за ведення домашнього господарства і бюджет сім'ї;

-порівняльний віковий аналіз установок підлітків і молодих людей віком понад 18 років.

Розгляд моделей сім'ї свідчить про те, що в царині внутрішньосімейних стосунків, які характеризують сімейний устрій, відбуваються активні процеси егалітаризації та демократизації наявних порядків. Водночас «ідеальна» сім'я, якій надається перевага в молодіжному середовищі, значною мірою має риси патріархальності. А саме, в питаннях розподілу домашніх обов'язків, відповідальності за виховання дітей та за ведення господарства, формального закріплення позиції голови дому за чоловіком.

Загалом у питанні про верховенство в сучасній сім'ї враховується і економічний статус «кандидата» на цю роль, і звичай виявляти повагу до старших. Порівняно з минулим змінилася і сама роль глави сім'ї - верховенство сьогодні полягає не в прояві влади над членами сім'ї, як це було колись, не в розпорядженні ними, а в організації життя сім'ї, в улаштуванні її побуту. Загалом

портрет середньостатистичної ідеальної моделі сім'ї в молодіжних групах має такий вигляд:

- сім'я складається з чоловіка, дружини, двох дітей (67% юнаків-студентів і 64,4% дівчат-студенток, 78,6% юнаків-підлітків і 59% дівчат-підлітків) і більше (7,6% дівчат-підлітків) відповідно у студентів і 9.5% і 8.4% відповідно у підлітків);

- живе ця сім'я найчастіше в дуже великій квартирі у великому місті (у студентів), у власному будинку в передмісті великого міста (у підлітків);

- лідерство (чоловік-голова сім'ї) закріплене за чоловіком, тобто патріархальна модель розподілу влади у 57% юнаків-студентів і 62% дівчат-студенток лише 27%;

- відповідальність за ведення домашнього господарства юнаки делегують дівчатам (70% у студентів і 60% у підлітків), а дівчата добровільно закріплюють за собою (60% і 71% відповідно);

- сімейним бюджетом в ідеальній сім'ї партнери найчастіше розпоряджаються спільно, що, вочевидь, пов'язано з тим, що сучасна жінка зазвичай має незалежний економічний статус;

- кишенькові гроші дітям батьки виділяють лише доти, доки діти самі не починають заробляти, на що розраховує переважна більшість респондентів;

- домашні обов'язки в «ідеальній» сім'ї розподіляються традиційно, а саме так звана «жіноча» робота (кухня, прання, прибирання та виховання дітей) закріплено за дружиною у підлітків у 55% (юнаки) і 74% (дівчата), а у студентів у 49% (юнаки) і 46% (дівчата), причому студенти як юнаки, так і дівчата з більшою готовністю налаштовані на виконання спільно цих робіт;

- вечір буднього дня проходить у приготуванні вечері, спільного спілкування, допомоги з уроками дітям, біля екрана телевізора;

- вихідні дні - це, як правило, генеральне прибирання, поїздки по магазинах і за місто, спілкування з друзями, що мало відрізняється від розподілу вільного часу в реальній сім'ї;

- відпустку планують з урахуванням думки дітей і проводять обов'язково в цікавих далеких подорожах, що сьогодні недосяжно для більшості сімей;
- всі заняття поза домом окреслюються роботою та навчанням, спортом або іншими захопленнями;
- переважна кількість респондентів планують використовувати демократичну систему взаємодії з дітьми, а саме рахуватися з їхньою думкою, впливати словом, не застосовувати насильства;
- у більшості ідеальних сімей обов'язково є домашні тварини, за якими доглядає той, хто найбільше їх захотів;
- ідеальна сім'я відкрита для широкого спілкування з друзями і родичами з приводу і без приводу, що відповідає українським традиціям;
- щодо шкідливих звичок висловлювання категорично негативні лише стосовно наркотиків і надмірного вживання алкоголю, менш категоричні щодо куріння, недотримання режиму дня, «кави вночі»;
- в ідеальній сім'ї святкують усі традиційні світські свята, вшановують дати початку стосунків, дні народжень, релігійні великі свята (Різдво, Пасха, Трійця тощо).

Таким чином, приваблива на рівні установок у молодіжних групах модель сім'ї, яку ми умовно назвали «ідеальною», значною мірою відповідає найпоширенішим зразкам реальної української сучасної сім'ї, що ще раз підкреслює наступність у формуванні сімейних установок, а саме: «ідеальної сім'ї», «ідеальних» шлюбних установок. Звертає на себе увагу те, що жоден респондент не обрав модель багатодітної сім'ї, що передбачає установки на міцний і стабільний шлюб. Особливо зазначимо, що деяка, нехай і незначна кількість респондентів обрали бездітну модель (3% юнаки-студенти і 2.4% дівчинки-підлітки).

Сім'я залишається найпривабливішою формою організації міжстатевих стосунків і реалізації батьківсько-виховних устремлінь. Однак реальністю

нашого часу є зниження кількості шлюбів, збільшення кількості розлучень. зниження народжуваності до позначки вимирання населення і нижче. Де відбувається збій у системі реалізації таких привабливих шлюбно-сімейних установок. Це питання є предметом пошуків фахівців як і в галузі демографії, так і в таких галузях, як психологія, соціологія, економіка, філософія.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало можливість зробити такі висновки:

Проаналізовано й теоретично узагальнено наявні концепції соціалізації і на цій основі уточнено поняття гендерної соціалізації. Стереотипи «фемінності» і «маскулінності» є соціально-орієнтованими мотивами поведінки людей, різною мірою пов'язаними з їхньою статевою приналежністю. Однак у мінливому світі чоловіки і жінки набувають нових поведінкових характеристик, які раніше вважалися їм не властивими. Під гендерною соціалізацією розуміють процес засвоєння норм, правил поведінки, настанов відповідно до соціокультурних уявлень сім'ї про роль, становище і призначення чоловіка і жінки в сім'ї та суспільстві. Це процес, пов'язаний з осмисленням своєї духовно-моральної приналежності до групи, що дає змогу особистості усвідомити свою соціально-ціннісну та емоційно-психологічну значущість як члена цієї групи.

Охарактеризовано основні тенденції змін сім'ї як соціокультурного середовища формування особистості та визначено вплив сім'ї на процес гендерної соціалізації. Сучасна переоцінка цінностей, що відбувається в умовах соціокультурної трансформації сучасного суспільства, викликає аномію сформованої системи соціальних установок.

На перший план виходять традиційні цінності, які не втрачають свого значення незалежно від соціокультурних змін, що відбуваються в суспільстві. Це насамперед сімейно-шлюбні та гендерні ціннісні установки, оскільки саме вони є носіями цих орієнтирів у несталій ситуації перехідного суспільства і визначають особливості соціокультурного середовища гендерної соціалізації.

На процеси трансформації в сім'ї та сімейних відносинах вирішальний вплив справляють соціально-економічні, політичні, моральні, правові, ідеологічні процеси сучасного українського суспільства. Впливає на них і загальноєвропейська тенденція зміни сімейно-шлюбних цінностей. За всієї негативності того, що відбувається, сім'я в нашому суспільстві залишається

однією з пріоритетних цінностей, виступаючи тим самим соціокультурним середовищем соціалізації індивідів загалом, і гендерної соціалізації особливо.

Розкрито особливості гендерних стереотипів і гендерних ролей як основних соціокультурних складових статевої соціалізації дітей. Найважливішими складовими механізми гендерної соціалізації в сім'ї є гендерні стереотипи. Вони допомагають підтримувати існування гендерних ролей через визначення моделей спорідненості, подружжя та батьківства.

Гендерні стереотипи в сучасній сім'ї, які мають тенденції до мінливості та різноманіття перебувають у процесі трансформації. Ми позначили як егалітарні стереотипи. Стійкі гендерні стереотипи, що передаються з покоління в покоління, позначені як традиційні. Гендерна соціалізація в сім'ї - це процес освоєння за допомогою статевої (гендерних) стереотипів, гендерних ролей і гендерних відносин, поведінки, функцій, сімейно-шлюбних установок, що формують гендерну ідентичність.

У повних, а також розширених нуклеарних сім'ях у процесі гендерної соціалізації діти мають шанси повною мірою опанувати гендерні ролі. У неповних, альтернативних чи інших «осколкових» формах сім'ї гендерні ролі не будуть повністю реалізовані. Можна говорити про повну і неповну гендерну соціалізацію в сім'ї. Норми гендерної поведінки в сучасній сім'ї досить універсальні, поступово адаптуються до сучасних умов, а гендерні ролі втрачають свою жорсткість і визначеність, але гендерно-рольові стереотипи, засвоєні в процесі соціалізації, мають стійкий характер і гальмують загалом становлення егалітаризму в сучасній сім'ї.

Визначено сімейно-шлюбні установки молоді як результат гендерної соціалізації в сім'ї. У сучасній сім'ї одночасно функціонують як патріархальні, так і егалітарні гендерні стереотипи. Конструювання гендеру в процесі соціалізації здійснюється основними інститутами соціалізації через міжпоколінну трансмісію сформованих у культурі уявлень про те, як слід поводитися хлопчикові та дівчинці, юнакові та дівчині, якими особистісними

якостями мають володіти чоловіки та жінки. Внаслідок більшості негативних процесів, що відбуваються в соціальній сфері та сучасній сім'ї, виникають як феномен повної та неповної гендерної соціалізації. Як результат гендерної соціалізації в сім'ї можна розглядати уявлення молодих людей про зміст і характеристики гендерних ролей, сімейно-шлюбні цінності молоді, а також сімейно-шлюбні шлюбні установки, що розглядають конкретну поведінку індивіда, їхнє ставлення до сімейного життя, шлюбу, виконання подружніх і батьківських ролей.

Особливість «ідеальної» моделі полягає в тому, що вона спирається на змішані принципи (як патріархальні, так і егалітарні) сімейно-шлюбних відносин. З одного боку, зберігаються патріархальні настанови, як-от: чоловік - глава сім'ї, що забезпечує економічну базу сім'ї, дружина - господиня в домі, яка виховує дітей. З іншого боку, з'являються нові егалітарні установки, такі як: висока психологічна солідарність, демократичні принципи взаємодії між подружжям, батьками і дітьми, рівна частка відповідальності, прав та обов'язків щодо дітей. .

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства. Київ: Український ін-т соціальних досліджень, 2002.
2. Кімел М. Гендероване суспільство. Київ: Сфера, 2003.
3. Клецова О. Є. Мовлення чоловіків і жінок у соціолінгвістичному аспекті // *Лінгвістика*. № 3 (24). Ч.2. Луганськ, 2011. 232 с.
4. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерна психологія: навч. посіб. Київ: Вид. центр «Академія», 2004. С. 304..
5. Лавриненко Н.В. Гендерні стереотипи масової свідомості // Українське суспільство: моніторинг – 2000 р. Інформаційно аналітичні матеріали / за ред. В.М.Ворони, А.О.Ручки. Київ: Інст соціології НАН України, 2000.
6. Лавриненко Н.В. Жінка: самореалізація в сім'ї та суспільстві (Гендерний аспект). Київ: ВИПОЛ, 1999.
7. Williams J., Best D. Measuring Sex Stereotypes. A Multinational Study. – Nebury Park: Sage Publications, 1990.
8. Бовуар С. Друга стать : в 2 т. / С. Бовуар / [пер. з франц. Н. Воробйової, П. Воробйова, Я. Собко]. Т. 1. Київ : Основи, 1994. 390 с.
9. Гендерна освіта : теорія та практика : навчальна програма з інтегрованого курсу для студентів педагогічних вузів / Кравець В., Говорун Т., Кікінежді О. // Гендерні стандарти сучасної освіти : збірка рекомендацій. Запоріжжя : Друкарський світ, 2011. Ч. 3. С. 7 – 72.
10. Гендерний аналіз українського суспільства / за ред. Т. Мельник. Київ : ПРООН, 1999. 211 с.
11. Гендерні проблеми в умовах глобалізації : українські реалії та перспективи : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, (19 березня 2010 р.) / за наук. ред. проф. В. П. Кравця. Тернопіль : ТНПУ, 2010. 160 с.
12. Кравець В. Гендерна педагогіка : навчальний посібник. Тернопіль : Джура, 2003. 416 с.

13. Кравець В. Історія гендерної педагогіки : навчальний посібник. Тернопіль : Джура, 2005. 440 с.
14. Кремень В. Синергетика в освіті : контекст людиноцентризму : монографія; НАПН України. Київ: Педагогічна думка, 2012. 368 с.
15. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.
16. Основи теорії гендеру : навчальний посібник. Київ : К.І.С., 2004. 536 с.
17. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 №2866-IV URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.
18. Україна – Євросоюз у деталях. Гендерна рівність і права дітей. 2010. №2 (5).
19. Гендер і державна політика / упоряд. П. Ренкін ; пер. з англ. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 394 с.
20. Гендерний моніторинг парламентських виборів 2012 року / за заг. ред. М. Алексєєнко, О. Ярош. Луцьк : ВМА «Терен», 2012. 68 с.
21. Жінки в політиці : міжнародний досвід для України : матеріали Міжнар. наук. семінару (Київ, НаУКМА, 7 жовтня 2005 р.) / за заг. ред. Я. Свердлюк, С. Оксамитної. Київ : Атика, 2006. 272 с.
22. Мінсоцполітики готує законопроект про гендерну рівність URL: http://wcunetwork.org.ua/ua/possessing-equalrights/news/Mnsocpoltiki_gotu%D1%94_zakonoproekt_pro_gen_dernu_rvnst
23. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем Західної Європи : інституційний вимір. Львів : Тріада плюс, 2004. 392 с.
24. Hoffman A. Political parties, electoral systems and democracy : a cross-national analysis / Nohlen D. Prawo wyborcze i system partijny. O teorii systemow wyborczych. Warszawa : Wydawnictwo naukowe SHOLAR, 2004. 394 p.
25. Громадська організація «Крона» URL:<http://www.krona.org.ua/en/our-publications>.
26. Громадський моніторинг Державної програми з утвердження гендерної рівності в Україні URL: <http://wcunetwork.org.ua/ua/possessing-equal->

rights/publications.

27. Кабінет Міністрів України. Розпорядження «Про схвалення Концепції Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року» від 21 листопада 2012 р. № 1002-р, Київ URL:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws>.

28. Магдюк Л. Б. «Особливості впливу міжнародних програм на розвиток гендерного руху в незалежній Україні : історичний аспект» // I-906 Історична панорама : Збірник наукових статей ЧНУ. Спеціальність «Історія». Чернівці : Чернівець. нац. ун-т, 2009. С. 157 - 170

29. Перелік діючих проектів міжнародної технічної допомоги, що реалізуються в Україні та пройшли державну реєстрацію (перереєстрацію) у Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України / станом на 01.03.2013. URL: <http://www.me.gov.ua/control/uk/publish>.

30. Перелік донорських організацій, міжнародних агенцій та груп, представлених в Україні URL.: <http://gefua.net/uk/links/donors.html>.

31. Указ Президента України № 1085/2010 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» URL: <http://www.president.gov.ua/documents/12584.html>.

32. Україна – посольства та консульства URL: <http://www.embassypages.com/ukraine>.

33. Гонюкова Л. Гендерна політика у державному управлінні : дистанційна програма URL:http://cpk.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=670.

34. Єльнікова Г. Основи адаптивного управління : курс лекцій. Київ : ЦППО АПН України, 2003. 102 с.

35. Літвінова О. Гендерний підхід в дослідженні основних складових організаційної культури колективних суб'єктів діяльності // Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2011. № 2 (26). С. 50 – 57.

36. Особливості жіночого та чоловічого менеджменту : відділ організації профорієнтації КМЦЗ URL: <http://www.dcz.gov.ua/kie/control/uk/index>.

37. Пампуха Л. Гендерні аспекти ефективного менеджменту // Вісник національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». – Серія : «Філософія. Психологія. Педагогіка». 2009. № 1. С. 95 – 99.

ДОДАТКИ

Додаток А

Типи поширеності статево-рольової поведінки серед юнаків (у %)

Респонденти	Типи поведінки			
	Фемінна	Маскулінна	Андрогінна	Недиференційована
Військовослужбовці, які виховувались без батька (1 етап досл.)	7	19	16	58
Військовослужбовці, які виховувались без батька (2 етап досл.)	2	29	38	31
Військовослужбовці, які виховувались в повних сім'ях (1 етап досл.)	3	29	9	59
Військовослужбовці, які виховувались в повних сім'ях (2 етап досл.)	1	34	26	39

Егалітарні та стереотипізовані настановлення у приказках та поговірках:

- Нема кращого друга, як вірна супруга;
- Жінка чоловікові подруга, а не прислуга;
- Господар без жінки, як без очей;
- Чоловік жінці краще рідної матері, жінка чоловікові краще рідного батька;
- Чоловік та жінка – одне діло, одне тіло, один дух;
- Чоловік з жінкою, що борошно з водою;
- Чоловік та жінка – пара волів: куди один, туди й другий;
- Нащо клад, коли у чоловіка з жінкою лад;
- Послухай жінку – зроби навпаки;
- Як прийшли жнива, то й жінка крива; як прийшла Покрова, то й жінка здорова;
- Не те смішно, що жінка чоловіка б'є, а те, що чоловік плаче;
- Найкраща спілка – чоловік та жінка;
- Доти ягнятка скачуть, поки матір бачать;
- Жінка працює, а чоловік танцює;
- Чоловікова сила в кулаці, а жінчина – в сльозах;
- Шануй батька і неньку, буде тобі скрізь гладенько.

Додаток В

Порівняльна характеристика домінаторної і партнерської сімей

№	Домінаторна (патріархальна) сім'я	Партнерська (егалітарна) сім'я
1.	Відсутність рівних прав всіх членів родини, особливо дітей	Рівні права і можливості для всіх членів сім'ї
2.	Наявність в сім'ї суворих правил, які мають примусовий характер	Гнучкі правила сімейного укладу
3.	Кожному члену сім'ї відведено певну гендерну роль	Ролі, які виконують різні члени сім'ї, визначаються не статтю, а бажанням і талантами
4.	Відсутність розподілу обов'язків, пов'язаних з життям сім'ї	Домашня робота та обов'язки розподіляються на справедливих засадах
5.	Економічні «труднощі» не розподіляються між членами сім'ї	Розподіл економічної відповідальності
6.	Відсутність поваги до особистого життя членів сім'ї	Повага до особистого життя членів сім'ї та інших людей
7.	Конфлікти вирішуються за принципом «один виграв – інший програв»	Конфлікти вирішуються мирним шляхом
8.	Не всі члени сім'ї беруть участь у прийнятті рішень	Усі члени сім'ї беруть на себе відповідальність за проблеми, що постають
9.	Дисципліна підтримується за рахунок сили та приниження	Основою дисципліни є повага та довіра
10.	Помилки не визнаються і прощення за них не просять	Зроблені помилки визнаються
11.	Деякі члени сім'ї почуваються незахищеними від насильницьких і образливих дій	Усі члени сім'ї почуваються в безпеці
12.	Майже повністю відсутні радість, сміх, є почуття страху	Сім'я – джерело радості і щастя

Програма одноденного тренінгу «Гендерна культура у сфері шлюбно-сімейних стосунків»

Модуль	Етапи тренінгу	Види роботи (інтерактиви, інформування, вправи)	Тривалість
Модуль І. «Шлюб і сім'я: бажі прав поодру погляд зблизька»	Вступний блок	<i>Вступне слово тренера</i>	2 хв.
		<i>Принципи. Ратифікація правил роботи в групі</i>	5 хв.
		<i>Знайомство. Очікування</i>	13 хв.
	Актуалізація опорних знань	<i>Робота в малих групах. Вправа «Асоціації». Визначення понять.</i>	20 хв.
	Інформаційний блок	<i>Інформування «Шлюб як основа сім'ї. Новий Сімейний кодекс».</i>	10 хв.
	Тренінгово-розвивальний блок	<i>Дебати «Плюси та мінуси незареєстрованого шлюбу»</i>	35 хв.
	Підсумковий блок	<i>Висновки</i>	5 хв.
Перерва			20 хв.
Модуль ІІ. «Шлюбний договір: на стор жажу» сімейного шастя»	Вступний блок	<i>Вступне слово тренера</i>	5 хв.
	Актуалізація опорних знань	<i>Дискусія «Шлюбний договір: виграш чи програш?»</i>	20 хв.
	Інформаційний блок	<i>Інформування «Шлюбний договір: погляд крізь гендерні окуляри»</i>	15 хв.
	Тренінгово-розвивальний блок	<i>Інтерактив «Від слів до дії: укладаємо шлюбний договір»</i>	45 хв.
	Підсумковий блок	<i>Висновки</i>	5 хв.
Перерва			20 хв.
Модуль ІІІ. «Гендерні аспекти сімейного шастя»	Вступний блок	<i>Ярмарка ідей «Для чого потрібна сім'я»</i>	5 хв.
	Актуалізація опорних знань	<i>Вправа: «Добре бути жінкою, добре бути чоловіком...»</i>	15 хв.
	Інформаційний блок	<i>Інформування «Функції сім'ї»</i>	10 хв.
	Тренінгово-розвивальний блок	<i>Рольова гра «Заблоковані функції»</i>	30 хв.
		<i>Інтерактив «Займи позицію: ролі чоловіка і дружини в сім'ї»</i>	10 хв.
		<i>Групове обговорення. Аналіз ситуації «Просто мама!?»</i>	15 хв.
		<i>Інтерактив «Фотографія домашнього дня»</i>	30 хв.
Підсумок тренінгу	Висновки. Обмін враженнями. Підсумкова вправа «Віночок побажань»		

Додаток Ж

Стан виконання сімейних ролей батьками (у %)

№	Характеристика	Батько			Мати			
		Так	Ні	Не знаю	Так	Ні	Не знаю	
1	Людина, з якою цікаво, яка багато знає, вміє, справедлива, не ображає, з нею можна поспілкуватися на «заборонені» теми	46/56	25/34	29/10	63/76	20/16	17/8	Учні, незалежно від статі
		60/62	18/25	22/13	63/69	18/27	12/18	Хлопці
		34/50	31/37	35/13	69/72	19/10	12/18	Дівчата
2	Завжди всіх перевіряє, сварить, якщо хтось зробив щось неправильно, розмовляє у наказовому тоні	30/35	46/54	24/11	37/56	46/33	19/8	Учні, незалежно від статі
		29/27	45/59	26/14	47/57	33/26	20/17	Хлопці
		31/40	48/49	21/11	29/47	55/43	16/10	Дівчата
3	Усе купує, приносить гроші, стежить, щоб сім'я була всім забезпеченою	87/79	3/8	10/13	82/91	7/8	11/1	Учні, незалежно від статі
		91/81	0/11	9/8	90/87	5/7	5/6	Хлопці
		82/79	5/6	13/15	69/92	9/8	22/0	Дівчата
4	Усіх мирить, з ним / нею цікаво, може порадити, ніколи не сварить, з ним / нею можна поспілкуватися на будь-яку тему	54/48	17/26	29/26	73/64	11/23	16/13	Учні, незалежно від статі
		69/53	11/20	20/27	75/70	7/17	18/13	Хлопці
		40/44	24/29	36/27	68/61	15/27	17/12	Дівчата
5	Ні у що не втручається, працює, заробляє гроші, а вдома відпочиває	56/44	29/48	15/8	37/28	56/66	7/6	Учні, незалежно від статі
		59/44	26/53	15/3	36/37	54/56	10/7	Хлопці
		53/45	33/44	14/11	31/26	56/72	13/2	Дівчата